

SAKSA KULTUURIRUUMIST PÄRIT TEADLASED EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLI TEENISTUSES

Terje Lõbu

Valikuvõimalused

1919. aastal avatud eestikeelsel Tartu Ülikoolil olid kõrged eesmärgid: arenada teadust, kasvatada noorsugu ja valmistada ette Eesti haritlaskonda. Püstitatud eesmärkide poole liiguti samm-sammult. Ülikooli käivitajad koostasid kõigepealt teaduskondade struktuuri, määrasid kindlaks instituudid ja õppevahendid ning alles seejärel hakati nendele kohtadele sobivaid õppejõude otsima. Seati prioriteetid, mida tuli kindlasti ülikoolis õpetada ja kuhu pidi ka õppejõude leidma, näiteks pidid iga *universitas*'e juurde kuuluma klassikalised keeled. Ehkki ülikooli rajajate eesmärk oli luua eestikeelne ülikool, mis eeldas eesti keeles õpetavaid õppejõude, oli tegemist isegi sobiva vene- või saksakeelse kaadri leidmisega.

Õppejõudude puuduse tõttu kerkis üles küsimus, kas ei tuleks esialgu osa õppejõudude kohti täitmata jätta ning oodata, millal kasvavad peale eestlastest teadlased. Kahjuks oleks selleks kulunud aastaid, aga ülikooli ukse taga tunglesid sajad tudengid ja noor riik vajab kiiresti haritlasi. Oli ka võimalus täita kõik kohad välismaalastega ning sel viisil alustada kohe kõrgel tasemel õppe- ja teadustööga. Kuid see variant oleks lükanud kõrvale eestikeelse ülikooli idee, sest õppejõududeks valitud välismaalased poleks oma kohti niipea noortele Eesti teadlastele vabastanud. Seega valitigi kolmas variant, mida olla rakendatud ka Tartu Ülikoolis venestamise aastatel 19. sajandi lõpul ja maailmasõja ajal Permi Ülikoolis.¹ See variant seisnes selles, et omamaalastega täideti nii palju kohti kui vähegi võimalik, tehes neile esialgu järeleandmisi teaduslikes nõuetes. Loodeti, et andekad ja õpihimulised professori kohusetäitjateks nimetatud noored tulevikulootused teenivad peagi välja vajalikud akadeemilised kraadid.

Nii kujunesidki välja õppejõudude otsimise põhimõtted, millest juhinduti esimestel rahvusülikooli aastatel. Kõigepealt püüti rakendada eestlasi

¹ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929* (Tartu, 1929), 12–13.

kodumaal ja neid, kes elasid võõrsil, eelkõige Venemaal või Soomes. Kuna eestlasi, kes ulatuksid õppejõududele püstitatud mõõdupuuni, ei olnud piisavalt võtta, pöörati pilk Soome ja Rootsi ning mujale välismaale, sh Venemaale ja Saksamaale. Kuna kaheldi kohalike baltisakslaste ja venelaste lojaalsuses Eesti riigile, seati tingimuseks kandidaadi erapooletus Eesti Vabariigi suhtes.

Käesolevas artiklis käsitleme nn saksa õppejõudude ehk saksa kultuuriruumist, nii Saksamaalt, Šveitsist, Austriast kui ka Ungarist ja Taanist pärinevaid teadlasi, kes aitasid kaasa Eesti ülikooli loomisele. Alljärgnevasse valikusse ei kuulu baltisakslased ega Põhjamaadest, eelkõige Rootsist saabunud teadlased, kelle õpetamiskeeleks Tartus oli samuti saksa keel. Piiratud mahu tõttu pole artikli eesmärk vaadelda kõiki sõdadevahelises Tartu Ülikoolis töötanud Kesk- ja Lääne-Euroopast saabunud õppejõude, vaid rahvusülikooli esimesel kümnendil siia saabunud teadlasi. Personaalsest käsitlusest jäävad kõrvale ka Euroopast tulnud eradotsendid, lektorid ja assistendid, kelle osa meie ülikooli arengus ei ole siiski vähem oluline ning kes vääriskid edaspidi mahukamat uurimistööd.

Seni on kahe ilmasõja vahel Tartu Ülikoolis töötanud nn saksa teadlastest lähemalt käsitletud vaid füsiolooge Alexander Lipschützi ja Alfred Fleischi ning veterinaariateadlasi Hans Richteri ja Michael Hobmaierit.² Need ülevaated on keskendunud eelkõige teadlaste õpetamis- ja teadustööle, milleks nad ju Tartusse kutsutigi. Kahjuks pole seni uuritud teemasid, mis jäävad nende õpetamis- ja teadustööst väljapoole. Püüdes näha neid Euroopast saabunud väarikaid teadlasi kui tavalisi inimesi, ei süveneta järgnevalt nende teaduslikku tegevusse, vaid jälgitakse üldisemaid tendentse, mis kaasnesid nende välismaalt Eestisse saabumisega 1920. aastatel. Millised olid ülikooli ootused? Miks võtsid välismaa teadlased Tartu Ülikooli pakkumise vastu? Kuidas kulges koostöö? Milliseid raskusi tuli ette? Kas ülikoolil oli neist kasu? Peamiseks allikaks neile küsimustele vastuste leidmisel on õppejõudude isiklikud toimikud Rahvusarhiivis, mis olenevalt

² Peet-Henn Kingisepp, "Füsioloogia õpetamisest Tartu ülikoolis ajavahemikul 1919–1940", *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXIX* (Tartu, 1997), 164–172; Robert Looga, "Professor Alfred Fleisch Tartu ülikooli füsioloogiainstituudi juhatajana", *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi III* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1975), 22–36; Leili Kriis, "Physiology Professor Alfred Fleisch and His Legacy at the University of Tartu", *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 4(1) 2016, 70–79; Enn Ernits, "Professor Hans Richteri elust ja tegevusest aastail 1880–1933, *Eesti Loomaarstlik Ringvaade* (1991)1–2, 117–128; Enn Ernits, "Professor M. Hobmaieri elust ja teaduslikust tegevusest", *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XII* (Tartu, 1981), 163–169.

teadlase temperamendist ja Tartu-perioodi “värvikusest” võivad ulatuda mõnest mõnesaja leheküljeni.³

Kuidas meeliti teadlased Tartusse?

Heade õppejõudude leidmise protsess oli vaevarikas ja aeganõudev, seda enam, et neid sooviti leida Euroopa tuntud ülikoolidest. Sobivate kandidaatide otsimisega alustati juba 1919. aasta kevadel, kui polnud veel täpselt teadagi, millised õppetoolid ülikoolis tööle hakkavad. Kui suvel moodustati Tartu Ülikooli ajutine nõukogu, mis koosnes ajutistest dekaanidest, siis nende üheks peamiseks tööks saigi kontaktide leidmine üle Euroopa, et tuua Tartusse parimad võimalikud õppejõud. Selleks kasutati nii isiklikke sidemeid, mida oli küll enam baltisakslastest õppejõududel, kui ka välis-saatkondade abi, eelkõige Berliinis, Helsingis, Kopenhaagenis ja Londonis.⁴ Seejuures olid ülikooli nõudmised kõrged, sest ülikooli õpetlaskonna teadusliku taseme arvel ei soovitud teha järeleandmisi. Aga kuidas meelitada Euroopa talendid Tartusse?

Hüvesid palju pakkuda polnud. Noore Eesti Vabariigi poliitiline ja majanduslik olukord oli ebakindel. Käimas oli sõda ja Eesti riik ootas alles oma tunnustamist. Ka siin läbiviidav maareform tekitas kaugelt tulijatele hirmu ja Eesti mark oli ebakindel ning finantsturgudel tundmatu. Seega võis siia tööle tulek olla riskantne ettevõtmine. Tartu Ülikool sai meelitada vaid huvitava ja arenguvõimalusi pakkuva tööga. Samas polnud töövahendeidki – raamatuid, aparatuuri – piisavalt, sest suur osa õppe- ja teadustööks vajalikku oli evakueeritud Venemaale. Välismaalaste Tartusse meelitamisel ei saanud rõhuda ka patriotismile, nagu tegi seda Jaan Sarv, kes kirjutas füüsikaproffessor Johan Vilipile 1920. aasta veebruaris: “... tahaks loota, et olete valmis kodumaa heaks mõnest mõnususest lahkuma, mis teile Teaduste Akadeemia labor pakub. Ka viletsas laboratooriumis võib teadust teha”.⁵

Nii tuli Euroopa kandidaatidele nende Tartusse meelitamiseks maalida silme ette pigem unistuste olukord, mille poole ülikool püüdis. Lubati vahel seda, mis polnud rahvusülikoolis üldse heaks kiidetud. Näiteks lubas kuraator Peeter Pöld farmakoloog Siegfried Loewele, et Tartusse tulles ei pea ta eesti keelt ära õppima.⁶ Mõnedki ülikooli algusaja lubadused

³ Rahvusarhiiv (edaspidi RA), F 2100 Eesti Vabariigi Tartu Ülikool.

⁴ RA, EAA.2100.2.902, l. 5–9: Peeter Pöld.

⁵ RA, EAA.2100.5.965, l. 31: TÕ matemaatika-loodusteaduskonna kirjavahetus 1919–21.

⁶ RA, EAA.2100.2.570, l. 8: Mustand kirjast Siegfried Loewele 10.09.1920.

tekitasid hiljem, kui Eesti riik ja ülikool järgisid täpselt seadusi, arusaamatusi, mis vajasisid lahendamist. Ainuke põhjus, mis andekaid teadlasi võis Tartu kasuks otsustama panna, oli suhteline vabadus uute õppetoolide kujundamisel ja arendamisel. Väheoluline polnud ka professoritiitel.

Kõige keerulisem oligi sobivate õppejõudude leidmine päris esimestel rahvusülikooli aastatel ja veel enne selle tööle hakkamist 1919. aastal. Eesti ülikoolil puudusid teaduslikud saavutused, millega ennast Euroopa ülikoolides tuntuks teha. Vaesus andis ennast tunda kõikjal, nii õppejõudude palkades kui ka õppevahendite puuduses. Omajagu võis küll mõnedel aladel, näiteks arstiteaduses, loota tsaariaegse ülikooli tuntusele. Samas taheti puuduvad õppejõukohad kiiresti täita, sest üliõpilastest puudust polnud ning ülikooli lõpetamiseks tuli neil vajalikud ainekursused läbida.

Kui sobiv kandidaat leiti, siis oli tarvis saada ka tema nõusolek, sest iga Tartu Ülikooli poolt välja valitud teadlane ei pruukinud olla huvitatud Eestisse tööle tulekust. Enne kandidaadi jaatavat vastust eelnes pikk kirjavahetus ülikooli, mida esindas tavaliselt kuraator Peeter Põld, ja soovitud õppejõu vahel. Kandidaat esitas ülikoolile oma nõudmised ja tingimused, mis oli ka loomulik, sest oli ju tegemist tundmatusse riiki tulekuga. Läks hästi, kui tingimuste esitamine toimus enne tööle asumist, sest esines ka juhtumeid, mil nõudmised tulid pärast tööle kinnitamist ning siis kulgesid läbirääkimised tunduvalt raskemalt. Kui kandidaat oli oma nõusoleku Tartusse tulekuks andnud, tuli leida eksperdid, kes iseloomustaksid välismaalt saabuva mehe teaduslikku tegevust, organiseerimisoskusi jm omadusi, mis olid eriti vajalikud instituudi juhtimisel. Ülikoolile ei olnud välismaa teadlaste kutsumine odav ning seepärast oli tarvis olla kindel, et valik on õige. Mõnikord võis see protsess venida üpris pikaks ja pingeliseks. Oli mitmeid juhuseid, mil kandidaat andis oma jah-sõna, kuid ütles peagi lubatavast ametikohast lahti. Nii näiteks jäid sisehaiguste õppetooli saabumata professor Julius Grober ja farmakoloogiaõppejõud Peter Rona, õigusteaduskonda David Grimm ja veel mitmed teised esialgsed kandidaadid.⁷ Seejärel tuli taas ette võtta pikk õppejõu otsimise protsess, kuid vahel oli võimalik saada kiiresti kokkulepe ka pingereas teisel kohal seisva kandidaadiga. Nii toimus see näiteks kunstiajaloo professori Tor Helge Kjellini ja farmakoloogiaprofessori Siegfried Loewe puhul.⁸ Seda muidugi juhul, kui üldse oli mitu kandidaati, mis ülikooli esimestel

⁷ RA, ERA.1108.5.56, l. 362–363p: TÜ hoolekandja Peeter Põllu aruanne haridusministrile õppejõudude kohtade täitmisekest; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929* (Tartu, 1929), 50.

⁸ RA, EAA.2100.2.353, l. 29: Kjellin TÜ-le 02.08.1921; RA, EAA.2100.2.570, l. 171–174: Rektori seletus haridusministrile prof S. Loewe asjus 24.05.1927.

tegevusaastatel oli harv juhus. Kui ülikool oli juba jalad alla saanud ning mitmed siinsed teadlased olid tuntuks saanud ka teistes Euroopa ülikoolides, oli õppejõuks soovijate vahel juba tugev konkurss.

Hirmud ja ootused

Paljudel Euroopa ülikoolidest väiksesse Tartusse saabunud õppejõududel olid hirmud neid eesootava töö ja elutingimuste suhtes, mis selgusid kandidaatide pikkadest ja põhjalikest kirjadest, kus esitati oma soove Tartu Ülikoolile.⁹ Esimesed Tartusse tulijad hakkasid ülikooliga suhtlema ajal, mil kestis veel Vabadussõda. Seetõttu sellal ja veel 1920. aastate esimesel poole oli täiesti mõistetav, et tunti hirmu Eesti riigi ebakindla poliitilise olukorra pärast. Mitmed esimesed tulijad, näiteks filosoof Walter Schmied-Kowrzik,¹⁰ ei võtnud esialgu peret kaasa, sest kartsid nende turvalisuse pärast.

Kõiki tulijaid huvitas neid eesootav majanduslik olukord. Üksikasjalikult uuriti töötasu, pensioni, kindlustuse, kolimiskulude, elukoha ja muude praktiliste küsimuste kohta. Eriti asjalikke küsimusi oma elu- ja töötingimuste kohta Tartus esitasid mineraloogia-, geoloogia- ja paleontoloogiaprofessoriks valitud Hans Scupin ja loomaarstiteaduskonna anatoomiaprofessor Hans Richter, kel olid suuremad töökogemused erinevates ülikoolides kui noorematel kolleegidel.¹¹ Sada aastat tagasi tähendas kolimine teise riiki, tollal veel tundmatusse Eestisse, riskantset ettevõtmist, mille ebaõnnestumise korral kannatas terve perekond. Siia saanud professoritest enamikul oli perekond, abikaasa ja lapsed, kelle heaolu eest tuli hoolt kanda. Kuid ega tollasel Saksamaalgi polnud majanduslik olukord kerge, mis pani mõnegi teadlase mõtlema mujale minekust, ning Eestisse tulek oli üks selliseid võimalusi. Mitmed Tartus tööd leidnud teadlased (näiteks Wihelm Süss, Hans Richter) olid mobiliseeritud maailmasõtta, mis oli rikkunud või katkestanud nende senise teadlaskarjääri.¹² Paljud Tartu Ülikoolis professorikohale valitud teadusmehed olid oma kodumaal olnud märksa madalamal positsioonil, kas dotsendid või

⁹ Vt nt RA, EAA.2100.2.969, l. 10–14: Kiri rektoraadile, TÜ valitsusele ja loomaarstiteaduskonna dekaanile 09.04.1923; RA, EAA.2100.2.677, l. 9–18: Kirjad TÜ kuraatorile 19.08.–24.12.1920; RA, EAA.2100.2.1065, l. 9–188: Kiri TÜ valitsusele 23.12.1919.

¹⁰ RA, EAA.2100.2.1063, l. 50: P. Põllu kiri TÜ nõukogule 13.05.1921.

¹¹ RA, EAA.2100.2.1065, l. 9–18: vt ülal; RA, EAA.2100.2.969, l. 10–14: Kiri rektoraadile, TÜ valitsusele ja loomaarstiteaduskonna dekaanile 09.04.1923.

¹² RA, EAA.2100.2.1169, l. 146p: W. Süss; RA, EAA.2100.2.969, l. 1: TÜ loomaarstiteaduskond ülikooli valitsusele 02.02.1923.

assistendid. Allpool lähemalt vaadeldavatest õppejõududest ei õnnestunud Tartus professorikohta saada vaid kultuurtehnika dotsendiks valitud Josef Koženy, sest sel alal polnud Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonnas professuuri ette nähtud.¹³

Kui perepead olid taganud oma kodakondsetele majandusliku kindluse ja üle saanud poliitilistest hirmudest, tõsis esiplaanile töö ülikoolis, mis oli ju Eestisse saabumise põhjuseks. Mõni teadlane rohkem, mõni vähem, kuid kõik uurisid, millised on ülikoolis nende kohustused ja õigused, kas saadakse õppevaheaegadel puhkust ning kuidas on õppetoolid varustatud raamatute ja muude õppevahenditega.¹⁴ Kahjuks pidi kuraator Peeter Põld välismaale saadetud kirjades teatama, et sõda ja Venemaale viidud ülikooli varad ei paku Euroopa ülikoolidest saabunud teadlastele esialgu kõige paremat töökeskkonda.¹⁵ Enamik teadlasi saabus Tartusse oma isikliku rikkaliku raamatukogu ja teadusriistadega, mis võeti ülikooli heaks kasutusse. Samuti pakkusid Saksa teadlased, et nad võivad osta Euroopast ülikoolile raamatuid, teadusriistu ja kollektsoone, kui ülikool need kinni maksab.¹⁶ Kahjuks ei võimaldanud ülikooli piiratud rahalised vahendeid kõiki lahkeid pakkumisi vastu võtta ega anda professoritele täiesti vabu käsi õppetoolide varustamisel. Vahel juhtus, et professor oli välismaalt juba tellinud kalli aparatuuri, mis tuli ülikoolil kinni maksta¹⁷. Seetõttu saatis ülikooli valitsus kõigile instituutide juhatajatele ringkirja, kus keelati ilma loata suuri kulutusi teha.

Ometigi pidid välismaalt tulnud teadlastel olema ka positiivsed ootused, sest indu, vähemalt esialgu, paistis olevat kõigil uustulnukatel. Tartusse kutsutud ja valitud õppejõud olid küllaltki noored mehed, keda ootas ees veel pikk teadlasekarjäär. Noorimad olid 33-aastased võrdleva keeleteaduse professor Max Vasmer, slaavi keelte professor Adolf Stender-Petersen ja kultuurtehnika dotsent Josef Koženy, vanim oli 50-aastane geoloogiaproffessor Hans Scupin. Võrreldes Saksamaaga, kus karjääritõus oli aeganõudev ning

¹³ RA, EAA.2100.2.399, l. 1a: Ärakiri põllumajandusteaduskonna dekaani kirjast 21.03.1922.

¹⁴ Vt nt RA, EAA.2100.2.1063, l. 9–11: V. Schmied-Kowarzik; RA, EAA.2100.2.327, l. 11–37: Kirjavahetus kuraatori ja prof Kieckersi vahel 19.02.–09.08.1921.

¹⁵ Vt nt RA, EAA.2100.2.570, l. 8: Mustand kirjast Siegfried Loewele 10.09.1920; RA, EAA.2100.4.454, l. 1: Kirjavahetus TÜ õppejõudude töökohtade asjus.

¹⁶ RA, EAA.2100.2.969, l. 10–13: Kiri rektoraadile, TÜ valitsusele ja loomaarstiteaduskonna dekaanile 09.04.1923; RA, EAA.2100.2.1063, l. 9: Kiri TÜ valitsusele 13.02.1920 ja l. 32: 02.12.1920.

¹⁷ RA, EAA.2100.4.38, l. 67: TÜ nõukogu majandusosakonna koosolek 07.04.1922.

maailmasõjajärgsed aastad igati rasked, oli Eestis hea võimalus panna alus edaspidistele saavutustele.¹⁸

Tartu pakkus võimaluse arendada ennast ja oma teadusala paljuski oma äranägemise järgi. Ehkki Tartu Ülikoolis olid mitmetel erialadel juba pikad traditsioonid, tõi võimuvahetus nii riigis kui ka ülikoolis kaasa uued visioonid. Eestisse tulnud sakslastest teadlastel polnud oma eelnevates töökohtades traditsioonilist rada astudes kindlasti selliseid väljakutseid, mis ootasid neid Tartu Ülikoolis.

Ehkki mitte piisavalt, tegid Eesti riik ja ülikool kõik vastavalt oma võimalustele, et siia kolinud teadlasi majanduslikult toetada. See, et välismaalastele maksti võrreldes omamaiste õppejõududega rohkem palka, andis mujalt saabunutele lootust, et eriseisuse tõttu on nad siia oodatud. Ülikoolile nõusoleku andnud välismaa teadlaste ootused said hirmudest võitu. Eesti riiki oli usaldatud ning selle ülikooli tööpakkumised vastu võetud.

Soodustused

Oli selge, et välismaalt tulevaile õppejõududele tuli võrreldes omamais- tega luua soodustused, mis tekitasid eestlasest professorite seas mõningat nurinat. Märkimisväärseim soodustus oli palgalisa, mis algatati haridus- minister Juhan Kartau ettepanekul juba 1919. aastal, sest meie professo- ritele makstava palgaga polnud lootustki välismaa professoreid Tartusse saada.¹⁹ Kuna Eesti riigi raha oli välismaal tundmatu ja ebakindel, siis algul maksti välismaalastele osa palka valuutas. Esialgu oli see 10 Inglise naela iga kuu, erandiks vaid Alexander Lipschütz, kelle valuutaks olid Šveitsi frankid.²⁰ Alates 1. jaanuarist 1923 valuutamaksed kadusid, selle asemel maksti neile palka 15–30% rohkem kui teistele professoritele.²¹ Selle muu- datuse kohta andsid kõik välismaalastest kõrgema palga saajad, keda tollal oli ülikoolis 16, kirjalikult oma nõusoleku. Vaatamata kõrgemale palgale, ei olnud sinne töötasu siiski võrreldav jõukamate riikide õpetlaste sisse- tulekutega, mistõttu sageli oli just palganumber see, mis teadlasi tagasi Saksamaale meelitas.

1. aprillist 1927 hakkas ülikoolis kehtima uus palgaseadus, mis puudutas nii eesti kui ka välismaa õppejõude. Nüüd tõusid kõigi ülikooli töötajate

¹⁸ Eero Kangor, "Tartu Ülikooli kunstiajalooõpetuse moderniseerimisest ja kollekt- sioonide rollist kunstiajaloo professori valimistel aastatel 1919–1921", *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXXX* (Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseum, 2012), 108–109.

¹⁹ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 24.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*, 57.

palgad ning 30% lisatasu kadus. Juhul, kui jäi vahe senise tasu ja seaduses ettenähtud normide vahele, maksti puuduv osa kinni, kuni vahe eelneva tasuga palgatõusude tulemusena kadus. Kui seni maksti välismaalastele Eestisse kolimise toetuseks 60 naela ja ka tagasikolimist toetati, kui õppejõud oli Tartus töötanud vähemalt kolm aastat, siis nüüd määrati kolimiskulud kolme kuu palga suurusega.²²

Professoritel oli lisaks mööblile ja muule majapidamiskraamile, mis Eestisse kaasa toodi, rohkesti raamatuid. Kuna raamatud olid teadlaste olulised töövahendid, siis vabastati kuni 1600 kg raamatuid tollimaksust.²³

Välismaa õppejõududest said ülikoolis töötades Eesti riigiametnikud, mis tähendas õigust pensionile ja toetusi perekonnale. Nii anti ka välismaalastest õppejõududele arstiabi tšekiraamat, mida said kasutada ka pereliikmed. Kui 1938. aastal Tartu Ülikooli teenistuses olev professor Ernst Kieckers suri, siis tema lesk ja alaealine tütar hakkasid Eesti riigilt pensioni saama.²⁴

Saksamaa linnadest saabunud professorite senisele elustandardile vastava eluaseme leidmine polnud Tartus üldsegi lihtne. Ülikool sai omalt poolt sellele kaasa aidata, kirjutades Tartu linna korterikomisjonile ning paludes otsida välismaalasi rahuldavaid kortereid.²⁵

Pikad suvevaheajad ja sageli ka jõuluvaheajad veetsid välisõppejõud enamasti Eestist eemal, olgu siis puhkuse- või teadusreisidel. Seaduse järgi pidi selleks küsima luba ülikoolilt, kes omakorda aitas neid viisa ja välispassi saamisel. Aeg-ajalt saadi teaduslikuks lähetuseks või mõnel konverentsil osalemiseks ka rahalist toetust, kuid seda ülikoolil tavaliselt nappis. Ülikool tuli üldjuhul välismaa professoritele vastu, kui nad soovisid varem, enne vaheaja algust Tartust lahkuda või hiljem Tartusse tagasi saabuda. Seejuures peeti silmas seda, et ei kannataks õppetöö ning tudengid saaks ettenähtud ajal oma eksamid sooritada.

Tartu Ülikool oli vastutulelik ka õppekeele suhtes, seda eriti ülikooli algusaastatel. Kuna õppejõude oli väga vaja, siis eesti keele oskuse nõue lükati esialgu kaugemasse tulevikku, eriti õppejõudude puhul, keda oodati Tartusse kiiresti. Kuigi mitmed siia saabunud keskeurooplased avaldasid kahetsust, et nad eesti keelt ei oska ja lubasid selle peagi selgeks õppida,

²² *Ibid.*, 97.

²³ RA, 2100.4.753, l. 60: Haridusministeeriumi kiri TÜ-le välismaa õppejõudude teenistuslepingute kohta.

²⁴ RA, EAA.2100.2.327, l. 161–161p: Ärakiri TÜ valitsuse kirjust Sotsiaalministeeriumi tervishoiu ja hoolekande talitusele 20.12.1928.

²⁵ RA, EAA.2100.2.570, l. 17: Rektori kiri Tartu linnavalitsuse korteri osakonnale 28.01.1921.

siis tegelikkuses enamik neist ei õppinudki eesti keelt ära. Paistab, et keelenõude suhtes ei olnud kõik välismaalased võrdsed – mõne õppejõu loengukeelele vaadati “läbi sõrmede”, kuid teisele anti luba saksa keeles loenguid pidada kuni viis aastat. Nii oli see veel enne 1925. aastat, mil võeti vastu Tartu Ülikooli seadus, kus oli fikseeritud välismaa professorite loengukeel – esialgu võis võõras keeles lugeda viis aastat ja siis võis saada pikendust veel kolm aastat.²⁶ Kõik need load andis haridusminister ülikooli ettepanekul. Mida aasta edasi, seda nõudlikumaks õppekeele suhtes muututi, mis võis viia isegi töölepingu lõpetamiseni.²⁷ Kui 1921. aastal hakkas farmakoloogia instituuti juhatama Siegfried Loewe, siis tegi ta oma tööd saksa keeles järgnevat kaheksa aastat, ilma et temalt endalt, küll aga tema assistentidelt, oleks ülikooli juhtkonna poolt nõutud eesti keele ära õppimist.²⁸ Kuid Loewe järglasel Georg Barkanil tuli aastaid hiljem loobuda tööst Tartus, kuna ta polnud eesti keelt selgeks saanud.²⁹

Välismaalaste kaitsja

1925. aastal tegi kuraator Pöld kokkuvõtte, et kaardistada õppetoolide kaetust õppejõududega ning põhjendada, miks peaks jätkama kõrgendatud palga maksmist välismaalastele.³⁰ Ta märkis, et kui esialgu oli tarvis välismaalasi, et Tartu Ülikool saaks tööle hakata, siis olukord ei paranenud piisavalt kiiresti. Kuraator kirjutas Tartu Ülikooli nõukogule, et ülikool ei saa ilma välismaalasteta hakkama. Teaduslike stipendiaatide ettevalmistus ja nende kraadide kaitsmine on võtnud oodatust rohkem aega. Õppetööd ja teadustööd ühitada on isegi kogenumatel teadlastel raske, seega ei saa seda kiiresti oodata ka noortelt. 33 eesti soost professorist ja dotsendist, kes rakendati tööle ilma kraadita ja on viimase 5–6 aasta jooksul tööl olnud, ainult 7 ehk 21,2% on jõudnud väitekirja kaitsta. Edasi kirjutas Pöld, et ülikoolil on ligi 20 vakantset dotsendi- ja professorikohta, mille täitmiseks tuleb ikkagi välismaalasi kasutada. Peale selle on 15–20 õppetooli eakamate professorite käes, kes on peagi pensionile minemas. Tuleb arvestada ka sellega, et osa stipendiaate võivad osutada akadeemilisele tööle kõlbmatuks.³⁰

²⁶ *Riigi Teataja*, nr 122/123, 841–854 (1925).

²⁷ Sel teemal lähemalt: Terje Lõbu, “Eesti ülikooliks võõrkeelte abil”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XLII* (Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2014), 52–78.

²⁸ RA, EAA.2100.2.570, l. 171–174: Rektori seletus haridusministrile prof S. Loewe asjus 24.05.1927.

²⁹ Terje Lõbu, “Eesti ülikool versus saksa keel. Georg Barkani ja Ernst Masingu juhtum”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XLIV* (Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2016), 81–95.

³⁰ RA, EAA.2100.4.13, l. 41–42: Peeter Põllu kiri TÜ nõukogule 06.02.1925.

Hetkel on ülikoolis 11 kõrgendatud palgasaajat³¹ ning kardetakse, et kui kõrgem palk ära võtta, võivad nad ära minna. Paljudel õppejõududel on oma kodumaal rahalisi kohustusi, mida veidi aitab katta siit saadud lisaraha. Lisaks polnud 1925. aastaks veel lahendatud neile pensioni maksmise alus, mida neile siia saabudes oli lubatud. Kõrgendatud palgamakse ei ole oluline mitte üksnes olemasolevate õppejõudude kinnihoidmisel, vaid ka tulevastele õppejõududele, kellele mh tuleb maksta ka tagasisõiduraha. Lõpetuseks märkis Pöld, et teaduskondade nõrkemise hinnaga ei saa panna välismaalasi eestlastega samale palgatasemele.³²

Vaatamata kuraatori isiklikule vastutulelikkusele, püüti välismaalt kutsustud õppejõudude õigusi ja kohustusi seadusega reguleerida. Pärast Tartu Ülikooli seaduse vastuvõtmist lubati välismaalasi professoriks kutsuda ja vakantseid kohti välismaal välja kuulutada alles siis, kui oli täiesti kindel, et omal maal kedagi sellele kohale sobivat pole.³³ Nii püüdis eesti-keelne ülikool kindlustada Eesti teaduse arengut, kasvatades peale oma-aiseid teadlasi.

Raskused ja ebakõlad

Välismaalastel ei olnud esialgu Tartus kerge, kuna saabuti väiksesse võõr-asse riiki, kes alles otsis oma rada. Pealegi püüti igas elusfääris, sh üli-koolis, kehtestada eesti keelt, mille mõne aastaiga pidid ka uustulnukad selgeks õppima.

Raskused algasid juba kolimisel. Tavaliselt jõudsid nii professorid oma peredega kui ka nende mööbel, raamatud ja muu majakraam Eestisse mööda merd. Kui professoripere sai peagi jätkata teekonda oma uue kodu-linna poole, siis nende vara jäi Tallinna sadamasse tollitoiminguid ootama. Eesti riigis kehtisid piirangud, mitu kilogrammi vara, sh raamatuid, võis tollivabalt kaasa tuua. Kuid ainuüksi raamatud olid rasked ja neid oli õpet-lastel palju. Tollivabalt sai küll Eestisse tuua kindla koguse raamatuid, sest need olid õppejõududele vajalikud töövahendid, kuid tihti ei katnud tol-livaba norm kogu raamatukogu ning olenevalt erialast võis kaasas olla ka teadusinstrumente. Lisaks tuli Saksamaalt reisivate professorite raama-tukogu pikaks merereisiks tihedatesse kastidesse pakkida, sest mööbli ja

³¹ Kõrgemat palka said sel ajal Alexander Lipschütz, Andreas Bjerre, Arno Rafael Cederberg, Wilhelm Wiget, Hans Scupin, Siegfried Loewe, Heinrich Mutschmann, Walter Schmied-Kowarzik, Ernst Kieckers, Stefan Czekey ja Birger Nerman – RA, EAA.2100.4.13, l. 76–79: Ärakiri rektori kirjust haridusministrile märts 1925.

³² RA, EAA.2100.4.13, l. 41–42: Peeter Põllu kiri TÜ nõukogule 06.02.1925.

³³ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 89.

raamatute transpordifirmad kartsid, et mereõhk võib raamatuid kahjustada.³⁴ Selle töö eest kasseeriti professoritelt kenake summa raha. Mitmel korral tekkis olukord, kus professorite varandus seisis tollis kinni kuude viisi, takistades elu ja töö sisseseadmist Tartus. Nii juhtus, et professorid Wilhelm Wiget, Ernst Kieckers ja Siegfried Loewe esitasid korduvalt järelepärimisi, millal nad oma vara tollist kätte saavad.³⁵ Professor Loewe oli isegi valmis tagasi Saksamaale pöörduma, kuna toll ja transpordifirmad venitasid oma tööga.³⁶

Ehmatavalt mõjusid välismaa teadlastele, kes elanud Euroopa suurlinnades, meie tagasihoidlikud elutingimused. Üürikoriterit, kus kõik mugavused – vesi, kanalisatsioon, vann, piisavalt suur tubade arv –, oli 1920. aastate Tartus raske leida. Veel vahetult pärast Vabadussõda olid Tartus piirangud elektrivalgusele, nii et professorid pidid kirjutama taotluse ja paluma luba valgustuse sisseseadmiseks, kuna seda läks vaja teadustöö tegemiseks kodus.³⁷

Välismaalaste tööd ja heaolu mõjutas kindlasti eesti keele mitteoskamine. Kui olmelistes asjades saadi hakkama, sest saksa keele oskus oli tartlastel veel olemas ja ka kolleegidevahelises asjaajamises polnud probleemi, siis ametlikel juhtudel – koosolekud, loengud ja muu õppetöö –, kujunes esimeseks keeleks eesti keel. Eesti keele mitteoskamine ei võimaldanud välismaa professoritel ülikoolielu tähtsamates küsimustes kaasa rääkida, kuna ülikooli nõukogu liikmetelt nõuti eesti keele oskust tasemel, et nad saaksid koosolekul räägitust aru.³⁸ Teaduskondade koosolekutel, kus ülekaalus eestlased või eesti keelt oskavad õppejõud ja arutelu riigikeeles, jäi sageli neid otseselt mittepuudutav info sakslastest õppejõududeni jõudmata. Mida kaugemale jäi aeg, mil Eestis oli oluline roll saksa keelele, seda enam kasvas peale tudengeid, kes olid hädas saksa keelest korralikult arusaamisega. Üliõpilased olid tulnud eestikeelsesse ülikooli ja neil oli õigus nõuda ka eestikeelset õpet. Eesti keele ja meele kaitseks esitati õppejõudude peale ka kaebusi. 1924. aastal kirjutas 91 tudengit kaebekirja professor Siegfried Loewe peale, kuna professor ise ja ka tema assistendid olid loonud olukorra,

³⁴ RA, EAA.2100.2.327, l. 43: Ettevõtte Johann Fischer kiri prof Kieckersile 11.10.1921.

³⁵ RA, EAA.2100.2.1346, l. 24: Ärakiri rektorilt Välisministeeriumile 20.09.1920; RA, EAA.2100.2.327, l. 38: TÜ valitsus Oskar Studele Tallinnas 18.08.1921; RA, EAA.2100.2.570, l. 21–23: TÜ valitsuse kirjavahetus Tolli Peavalitsusega 31.01.–14.02.1921 ja l. 30: Ärakiri rektori kirjust Kaubandus- ja Tööstusministeeriumi kaubandusosakonnale 15.03.1921.

³⁶ RA, EAA.2100.2.570, l. 30: Ärakiri rektori kirjust Kaubandus- ja Tööstusministeeriumi kaubandusosakonnale 15.03.1921.

³⁷ Vt nt RA, EAA.2100.2.324, l. 10–11: Lauri Kettunen TÜ valitsusele 25.08.1920 ja TÜ valitsus Tartu linna elektrijaama juhatausele 25.08.1920.

³⁸ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 82.

kus farmakoloogiaõpe oli ainult saksakeelne ning sellele lisandus üleolev ja pilkav suhtumine eestlastesse.³⁹ Sarnane kaebus esitati 1931. aastal ka inglise keele lektori Ernst Petersi peale, kes vabastati Eesti Vabariigi valitsuse otsusega (25. märts 1931) Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 42 alusel alates 1. aprillist 1931 ametist.⁴⁰ Kõiki neid juhtumeid arutleti ülikooli nõukogus ning ülikooli seaduste vastu eksinud välismaalased kutsuti korrale.⁴¹

Tartu Ülikooli seadusi ja korda tuli välismaalastele korduvalt meelde tuletada. Üheks levinud intsidendiks kujunes õppejõudude ette teatamata õppetöle hiline mine pärast vaheaega.⁴² Sellised olukorrad tähendasid, et õppetöö tuli ümber korraldada ja enamasti olid kannatajateks tudengid, kes seepärast ei saanud neile ette nähtud ajal eksameid teha. Mõnede välismaalastest õppejõudude sagedane ja pikaajaline Eestimaalt eemalolek ei soodustanud ka nende eesti keele õppimist.

Üheks meelegibedust tekitavaks küsimuseks oli õppejõudude ametiaja pikkus. Enamasti valiti välismaa professorid viieks aastaks, oli ka erandeid, mil ametiaeg oli kaks või kolm aastat.⁴³ Lühikeste ametiaegade taga oli lootus, et peagi sirguvad neile kohtadele eestlased. Kuid mõned professorid said eluaegse koha ning seejärel hakkasid teised professorid samuti selliseid kohti soovima. See soov oli mõistetav, sest juhul, kui edaspidi enam Tartusse tööd loota polnud, oli ju tarvis varakult mujalt uut kohta otsida. Määramata ajaks valimise peamine argument oli, et konkreetsel alal ei paista niipeagi Eestist sobivat teadlast asemele tulevat. Kui farmakoloogiaprofessor Siegfried Loewe valimist ilma tähtajata põhjendas dekaan Konstantin Konik üldise väitega, et nii on ülikoolile parem, siis klassikalise filoloogi Wilhelm Süssi puhul märgiti muuhulgas, et tegemist on sümpaatse inimesega.⁴⁴ Samas veterinaariateadlased Hans Richter ja Michael Hobmaier lükati sama sooviga ülikooli nõukogu poolt tagasi, ehkki neil

³⁹ RA, EAA.2100.2.570, l. 112–113; Märjukiri TÜ valitsusele 01.02.1924.

⁴⁰ RA, EAA.2100.2.833, l. 2: Üliõpilaste pöördumine TÜ filosoofiateaduskonna dekaani poole 28.01.1931; RA, EAA.2100.2.832, l. 187: Haridus- ja Sotsiaalministeerium TÜ valitsusele 01.04.1931. Vt lähemalt Terje Löbu, "Enesekeskne lektor Willy Ernst Peters", *Tuna* 2/2019, 149–156.

⁴¹ RA, EAA.2100.2.834, l. 2: TÜ valitsus filosoofiateaduskonnale 29.12.1923; RA, EAA.2100.2.570, l. 171–174: Rektori seletus haridusministrile prof S. Loewe asjus 24.05.1927.

⁴² Vt nt RA, EAA.2100.2.570, l. 9: Telegramm 01.10.1920; RA, EAA.2100.2.1065, l. 120: Hans Scupin; RA, EAA.2100.2.969, l. 88: TÜ valitsus prof Richterile 26.09.1927, 332: TÜ valitsus loomaarstiteaduskonnale 08.11.1930.

⁴³ RA, EAA.2100.2.177, l. 1: Mustand rektori kirjast dr phil Haltenbergerile 21.06.1924; RA, EAA.2100.2.202, l. 11–11p: Tartu Ülikooli loomaarstiteaduskond TÜ valitsusele 15.12.1922.

⁴⁴ RA, EAA.2100.2.1169, l. 87: Ettepanek filosoofiateaduskonnale valida W. Süss määramata ajaks klassikalise filoloogia professoriks 12.03.1927.

lõpuks siiski õnnestus määramata ajaks koht saada.⁴⁵ Tegelikult lahkusid mitmed määramata ajaks kinnitatud professorid ise oma kohalt ning nende kohale valiti eestlased.

Välismaalased said ülikoolis töötades riigiametnikeks, kes pidid vastavalt käituma. See tähendas lojaalsust ning austust oma tööandja vastu. Kuid juhtus, et Saksamaalt tulnud tundsid siin ennast kõrvaltvaatajatena, kel voli vabalt oma arvamust avaldada, ehkki mõnikord võis see kahjustada Tartu Ülikooli mainet.⁴⁶

Ehkki ülikoolil tekkis aeg-ajalt välismaa õppejõududega lahkkelisid, ei tohi teha üldistust, mis näeks kõigis saksa professorites vaid arrogantseid ja Eesti seadusi mitte austavaid välismaa kodanikke. Tegemist oli huvitavate isiksustega, kes vastavalt oma temperamendile lahendasid ettetulevaid probleeme erineval viisil. Mõnedki arusaamatused tulid erinevast keelelisest ja kultuurilisest taustast, mistõttu Saksamaalt tulnud õppejõud suhtlesid eelkõige oma rahvusaaslastega. Rootsi keele professor Per Wieselgreni meenutuste põhjal olid mitmed Tartus töötanud välismaa professorid värvikad ja sarmikad inimesed, kellele polnud miski inimlik võõras, nii heas kui halvas.⁴⁷ Ka läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen on iseloomustanud oma saksakeelseid kolleege kui "lihast ja luust" inimesi.⁴⁸

Füsioloogid ja farmakoloogid

Välismaalasi töötas igas teaduskonnas, kuid teadusliku panuse poolest on kõrgeimalt hinnatud välisõppejõudude tööd arstiteaduskonnas.⁴⁹ Arstiteaduskonda peeti tükki aega saksakeelseks ja saksameelseks teaduskonnaks, kus kogu iseseisvusaja töötas nii baltisakslasi kui ka riigisakslasi. Kaks arstiteaduskonna lipulaevaks peetud instituuti, füsioloogia ja farmakoloogia, töötasid iseseisvunud Eestis aastaid sakslaste juhtimisel.

FÜSIOLOOGID. Tartu Ülikoolis seati mitmed asutused uutele alustele, nende hulgas ka füsioloogia instituut. Tsaariajal oli õpetanud füsioloogiat viimati

⁴⁵ RA, EAA.2100.2.969, l. 140–181: Kirjavahetus ja protokollide ära kirjad 01.03.–13.05.1929; RA, EAA.2100.2.202, l. 88–98: TÜ loomaarstiteaduskond TÜ nõukogule 21.04.1927 ja Eriarvamus TÜ nõukogu otsuse (10.05.1927) kohta 11.05.1927.

⁴⁶ Lauri Kettunen, "Tartust ja sealsest ülikoolist", *Mälestusi Tartu ülikoolist 1900–1944*, koost Sergei Issakov ja Hillar Palamets (Tallinn: Olion, 1992), 248–250.

⁴⁷ Per Wieselgren, *Vasarast haakristini: Eesti 1939–1941* (Tallinn: Kunst, 2002), 17–18.

⁴⁸ Kettunen, "Tartust ja sealsest ülikoolist", 248–250.

⁴⁹ *Universitas Tartuensis 1632–2007*, toim Toomas Hiio ja Helmut Piirimäe (Tartu, 2007), 352.

Vassili Kurtšinski, kes oli evakueerunud Venemaale. Eestlasi polnud sellele kohale leida ning valik langes Alexander Lipschützile, kelle soovist siin töötada saadi teada poliitik Mihkel Martna kaudu. 36-aastane Lipschütz oli esimene välismaalt tulnud õppejõud, kes leidis ülikooli heakskiidu juba 1919. aasta suvel.⁵⁰

Alexander Lipschütz (1883–1980) sündis Riias, lõpetas seal gümnaasiumi ning jätkas haridusteed Kesk-Euroopas. Lipschütz õppis arstiteadust Berliinis, Göttingenis ja Zürichis, doktoritööd kaitses ta 1907. aastal Göttingenis.⁵¹ Enne Eestisse tulekut töötas ta aastail 1914–19 Šveitsis Berni Ülikoolis dotsendina. Esialgu ei pidanud füsioloogiaprofessor Eestit kuigi sõbralikuks paigaks, kuna tal tuli üle elada ebameeldiv juhtum Tähtvere mõisas, kus lootis leida ruume füsioloogia õppetooli jaoks. Lipschützi ja mõisas paiknenud Eesti sõjameeste vahel tekkis arusaamatus, mistõttu võõramaine professor arreteeriti, kuna tumedasilmset musta habemega juudi soost meest peeti salakuulajaks. Õnneks oli Lipschütziga kaasas eestlasest assistent Rudolf Tamm, kes suutis olukorda leevendada.⁵² Ka elamispinna leidmine polnud Lipschützil kerge, mistõttu ta sättis end koos perega elama uude anatoomikumini. Ülikool oli küll välismaa professorile 6-toalise korteri muretsenud, kuid Lipschütz polnud pakutavaga rahul.⁵³

Õnneks need vahejuhtumid ei seganud Lipschützi pühendumast tema juhtida antud õppetooli arendamisele. Tööle asudes tegi Lipschütz õppetooli varade inventuuri ja nimekirja, milliseid õppevahendeid ning aparate peaks ülikool ostma, kokku 130 000 Eesti marga eest.⁵⁴ Šveitsist tulnud teadlasel oli raske aru saada, et sõjast räsitud noorel riigil ei jätkunud kõikideks vajadusteks raha, kuna kõik teadusosalad ootasid materiaalselt tuge. Lipschütz oli oma nõudmistes järjekindel ja tema Tartust lahkumise ajaks oli füsioloogia õppetool saanud kõik õppe- ja teadustööks vajalikud vahendid.⁵⁵ Oma teadustöö keskendus ta sisesekreetsiooni ja sugunäärmete talitluse uurimisele, millega ta sai tuntuks laiades teadusringkondades.⁵⁶

⁵⁰ *Eesti ülikooli algus. Tartu Ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919*, koost Helmut Piirimäe (Tartu, 1994), 46.

⁵¹ RA, EAA.2100.2.567, l. 12–17: Lipschützi elulookirjeldus.

⁵² RA, EAA.2100.2.567, l. 31–32p: Rudolf Tamm TÜ valitsusele 24.04.1920.

⁵³ RA, EAA. 2100.2.567, l. 60–60p: Lipschütz TÜ valitsusele 10.01.1921.

⁵⁴ RA, EAA.2100.4.35, l. 46p–47: TÜ ajutise nõukogu koosoleku protokoll 04.09.1919.

⁵⁵ Peet-Henn Kingisepp, “Füsioloogia õpetamisest Tartu ülikoolis ajavahemikul 1919–1940”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXIX* (Tartu, 1997), 165.

⁵⁶ Vt nt Alexander Lipschütz, “L’Action spécifique de la Sécrétion interne Glandes sexuelles et l’Hypothèse de l’Asexualité de la Forme embryonnaire”, *Revue politique et littéraire*, 1921; *Internal secretion of the glanda* (Cambridge, 1924).

Tegus füsioloogiaprofessor Lipschütz lahkus Tartu Ülikooli teenistusest 1926. aastal tervislikel põhjustel. Probleeme tekitas sinne kliima, mis ei sobinud Lipschützi kopsudele. Uueks kodumaaks sai Tšiili, kus ta asus tööle Concepcióni ülikoolis.⁵⁷ Tartus pidas Lipschütz loenguid saksa keeles, kuid tõenäoliselt omandas mingil tasemel eesti keele, kuna hiljem Tšiilis luges ta oma osatavate keelte hulka ka eesti keele.⁵⁸

Edukalt tööle hakanud õppetool tuli kiiresti täita uue juhiga. Kuna selleks ajaks polnud veel sirgunud kodumaiseid füsiolooge, olid kõik kandidaadid, kokku kuus, välismaalased. Järglane Lipschützile tuli taas Šveitsist – 34-aastane Alfred Fleisch (1892–1973). Noorel füsioloogil olid kaa-

sas tugevad soovituskirjad ning tema poolt hääletas 19 arstiteaduskonna nõukogu liiget, vastu oli 1.⁵⁹ Fleisch valiti viieks aastaks ja vastavalt Tartu Ülikooli seadusele lubati tal viis aastat lugeda oma kursusi saksa keeles.⁶⁰ Dekaan Konstantin Konik põhjendas välismaalase valimist sellega, et arstiteaduskonna põhimõte on küll vabad kohad täita omamaalastega, kuid füsioloogia puhul tuleb teha erand, kuna sel alal on Eesti end Euroopas edukana näidanud ning nüüd ei tohi tulla tagasilangust, mistõttu kohale tuli valida tugev kandidaat, kes jätkaks seni tehtut.⁶¹ Alfred Fleisch, kes oli sündinud ja õppinud Šveitsis, kasvas teadlaseks Zürichi Ülikoolis, kus ta 1926. aastaks oli tõusnud titulaarprofessoriks. Tema õpetajateks oli olnud

Joonis 1. Professor Alfred Fleisch. Tartu Ülikooli muuseum, ÜAMF 26.2

⁵⁷ RA, EAA.2100.2.567, l. 178: TÜ valitsus haridusministrile aprill 1926.

⁵⁸ Bruno Günther, "Alexander Lipschütz (1883–1980). A biographical synopsis", *Biological Research* 27 (1994), 82.

⁵⁹ RA, EAA.2100.2.130, l. 45–47: Arstiteaduskonna kiri TÜ nõukogule Alfred Fleisch'i valimise kohta füsioloogia ja füsioloogilise keemia professoriks 06.11.1926.

⁶⁰ *Riigi Teataja*, nr 122/123, 841–854 (1925).

⁶¹ RA, EAA.2100.2.130, l. 49–51: Arstiteaduskonna dekaani Koniku põhjenduse ärakiri TÜ nõukogule Alfred Fleisch'i valimise kohta 13.11.1926.

kaks hilisemat Nobeli preemia laureaati – Zürichis füsioloog W. R. Hess ja Inglismaal Cambridge'i Ülikoolis, kus Fleisch täiendas end ühe semestri, professor F. G. Hopkins.⁶² Fleisch ei olnud üksnes raamatuteadlane, vaid füsioloogia eriala spetsiifkast tulenevalt ka leiutaja ja konstruktor. Tartus töötades konstrueeris ta pneumotahhograafi ja pulsiajakirjutaja ning töötas välja vastava uurimismetoodika. Nende aparatuuridega töötas ta maailma juhtivate füsioloogide hulka.⁶³

Tartusse jäi Fleisch kuni 1932. aastani, kuigi tema ametiaega oli pikendatud ning ta oli saanud ka haridusministrilt loa veel kolm aastat saksa keeles lugeda. Fleisch lahkus tagasi Šveitsi, seekord Lausanne'i Ülikooli, kus ta töötas järgnevat 30 aastat. See oli tõsine kaotus Tartule, nagu sõnastas ajaleht Postimees artikli pealkirja, kus kirjutati Fleischi lahkumisplaanidest.⁶⁴ Fleisch väitis, et ei saa ära öelda võimalusest kodumaal töötada, sest teinekord ei pruugita teda enam kutsuda.⁶⁵

Kaks kuulsat füsioloogi olid andnud märkimisväärse panuse Tartu Ülikooli arstiteaduse arengule. Nende mõju jätkus ka pärast lahkumist, sest nende ideed, meetodid ja aparatuurid jätkasid siin oma elu. Neist viimased, Fleischi konstrueeritud aparatuurid, on tänaseks oma koha leidnud Tartu Ülikooli muuseumis.⁶⁶ Nagu ülikool oli lootnud, kasvasid kaks saksakeelset füsioloogiaprofessorit edaspidiseks rahvuslikku kaadrit, kuna nende tõlkideks ja paremaks käeks olid eestlastest assistendid, kellest ajapikku kasvasid oma õpetajate töö edasiviijad. Ka Fleischi järglane Maks Tiitso (1900–44) alustas nooremassistendina Lipschützi käe all, jätkas Fleischi juures, täiendas end vahepeal välismaal ning valiti 1938. aastal füsioloogiaprofessoriks.⁶⁷ Eestlastest teadlaskonna kujunemisel võib oma osa olla ka Eesti riigi rangel keelepoliitikal, mille kohaselt ei tohtinud ülikool palgata assistente, kes ei osanud eesti keelt. Fleischi juhendamisel töötas Tartu Ülikoolis doktorikraadini esmakordselt ka naine, kelleks oli Renata Beckmann.⁶⁸

⁶² Robert Looga, "Professor Alfred Fleisch Tartu ülikooli füsioloogiainstituudi juhatajana", *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi III* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1975), 23.

⁶³ Kriis, "Physiology Professor Alfred Fleisch and His Legacy at the University of Tartu", 70–96.

⁶⁴ "Tõsine kaotus Eesti ülikoolile", *Postimees*, nr 216, 15.09.1932.

⁶⁵ RA, EAA.2100.2.130, l. 104–109: Alfred Fleischi kiri arstiteaduskonnale 05.10.1931.

⁶⁶ ÜAM 1229:1 AjM <https://www.muis.ee/museaalview/1780906>; ÜAM 1229:3 AjM <https://www.muis.ee/museaalview/1779192>.

⁶⁷ Kingisepp, "Maks Tiitso – esimene eestlasest füsioloogiaprofessor Tartu Ülikoolis", 109–123.

⁶⁸ *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944 II* (Tartu, 1994), 179.

FARMAKOLOOGID. 19. sajandil Tartus Ülikoolis tugeva aluse saanud farmakoloogia õppetooli kutsuti 1920. aasta sügisel juhatama 37-aastane Siegfried Walter Loewe (1884–1963), pärast seda, kui esimene kandidaat professor Peter Rona oli talle pakutud kohast ära öelnud.⁶⁹ Saksamaal 1884. aastal sündinud Siegfried Walter Loewe oli õppinud meditsiini mitmes tuntud ülikoolis – Freiburgis, Berliinis, Strasbourgis, Münchenis – ning seejärel töötanud Leipzgis ja Göttingenis.⁷⁰ Seega, kui ta 1921. aastal Tartu Ülikooli farmakoloogiaprofessorina tööd alustas, oli see tema elus juba seitsmes *alma mater*. Tartusse jäi Loewe, kes oli kinnitatud tööle tähtajatult, kuni 1928. aastani, mil ta lahkus tagasi Saksamaale Mannheimi linnahaigla pealaborit juhatama. Juudi rahvuse tõttu tuli tal 1933. aastal lahkuda Šveitsi, kust ta järgmisel aastal siirdus Ühendriikidesse, jätkates seal erinevates ülikoolides farmakoloogilist teadustööd.⁷¹ Loewe puhul oli tegemist rahvusvaheliselt tunnustatud teadlasega, kelle uurimisvaldkond oli üpris avar, alates ravimudade analüüsist ja joodi toimest kilpnäärme ravisse. Tema peamiseks uurimisteemaks Tartu-perioodil oli emakasse toimivate ja vegetatiivset närvisüsteemi mõjutavate ainete, eriti suguhormoonide toime, mille kohta ta avaldas ka mitmeid artikleid.⁷²

Andekas teadlane teadis oma väärtust, mis väljendus aeg-ajalt üleolevas ja Tartu Ülikooli norme eiravas käitumises. Kuna Loewe ei leidnud endale sobivat korterit, siis otsustas ta osta Tartusse maja, mille ta leidis Vallikraavi tänavalt. Loewe ostetud maja asus ülikooli maa peal ning sellel paiknevate hoonete ostmise esmaõigus oli ülikoolil. Kuid ülikool sai alles tagantjärele teada, et tehing oli tehtud ilma tema nõusolekuta, ehkki ülikooli professoriga. Pealegi oli maja müüdüd kahtlaselt odava hinnaga. Algul heaga kirja kaudu ja seejärel kohtu kaudu anti Loewele teada, et ta võib Tartus oleku ajal selles majas edasi elada, kuid pärast tema Tartust lahkumist läheb maja ülikoolile. Loewel paluti kreposti (kinnistu) jaoskonnas asi ära korraldada ja maja ostuhind vastu võtta. Loewe jättis kõigile korraldustele reageerimata.⁷³

⁶⁹ RA, EAA.2100.2.570, l. 171–174: Rektori seletus haridusministrile prof S. Loewe asjus 24.05.1927.

⁷⁰ *Eesti teaduse biograafiline leksikon. 2. köide Kj–M.* (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, 2005), 433.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² S. Loewe, “Untersuchungen über die Wirksamkeit des Nährpräparates “Promonta”“, *Klinische Wochenschrift*, 6 (1928), 253–255; “Die Wirkungsvariationen in Veronal-Pyramidon-Gemischen bei der experimentellen Prüfung am Kaninchen”, *Der Schmerz* ½ (1928) (kaasautor E. Käer).

⁷³ RA, EAA.2100.2.570, l. 171–174: Rektori seletus haridusministrile prof S. Loewe asjus 24.05.1927.

Teine suurem pahandus, mis võis saada viimaseks piisaks Loewe ja ülikooli keerukale suhtlusele, puudutas teadustöö korraldust. Loewe väitis, et ta arvab, et on leidnud isaslooma sugunäärme hormooni ning tahaks seda edasi uurida. Ülikool leidis, et see on pisut ebamäärane pakkumine ja moodustas komisjoni selle küsimuse uurimiseks. Professoritest koosnev komisjon leidis, et selle idee edasiseks arendamiseks kuluks kaks aastat ja umbes 200 000 marka kemikaalide ja labori täiendamiseks. Plaan jäi katki, kuna Tartu Ülikoolil polnud selleks vajaminevat rahasummat. Lisaks oli ülikooli jaoks arusaamatu, miks Loewe kui Tartu Ülikooli õppejõud oli arvatava leiu prioriteedi kindlustamiseks juba kuu aega tagasi sellekohase käsikirja Viini Teaduste Akadeemiasse hoiule saatnud ja leiu Saksa riigi patendiametile patendi saamiseks saatnud.⁷⁴ Peagi Loewe lahkus Tartust ning see minek polnud kuigi sõbralik.

Loewele polnud veel Eestis sobivat järglast peale kasvanud, mistõttu kuulutati välja rahvusvaheline konkurss. Tartusse farmakoloogiat õpetama soovis tulla üheksa õpetlast, kellest parimaks kandidaadiks osutus Georg Barkan (1889–1945), kes oli sündinud Polotskis ning õppinud meditsiini Freiburgis, Münchenis, Würtzburgis ja Maini-äärses Frankfurdis.⁷⁵ Aastatel 1929–37 Tartu Ülikooli farmakoloogia õppetooli juhtinud Barkan oli nagu tema eelkäijagi silmapaistev teadlane, kes suutis hoida oma eelkäija poolt saavutatud taset. Oma teadustöös keskendus Barkan biokeemiale, tegeledes raua- ja joodiühendite farmakoloogiaga.⁷⁶ Ka Barkanil ei läinud suhted ülikooliga kuigi sujuvalt, mille süüdlaseks võib pidada eesti keelt, see tähendab Barkani puhul selle mittevõlgu.⁷⁷ Barkani Tartusse tulekul lubatud tal vastavalt Tartu Ülikooli seadusele viis aastat lugeda loenguid saksa keeles, kuid seejärel oleks pidanud selge olema eesti keel. Viie aasta möödudes ei olnud Barkan veel valmis eesti keeles õppetööd läbi viima ning talle anti kolm aastat pikendust. Pärast kaheksat aastat saksakeelseid loenguid ei tahetud farmakoloogiaprofessorile enam vastu tulla. Oli aasta 1937, mil kogu ülikool oli suures osas juba eestikeelne ning ka muidu nn saksakeelne arstiteaduskond oli muutunud eestikeelseks. Temperamentse Barkani ja üha enesekindlamaks kasvanud rahvusülikooli suhted muutusid

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ RA, EAA.2100.2.53, l. 6–7: Väljavõte TÜ arstiteaduskonna koosoleku protokollist 22.03.1929.

⁷⁶ Georg Barkan, “Die Unterscheidung des ‘Leicht abspaltbaren’ Bluteisens von Häoglobineisen und vom anorganischen Eisen”, *Hoppe-Seyler’s Zeitschrift für physiologische Chemie*, 5–6 (1933), 241–251.

⁷⁷ Löbu, “Eesti ülikool versus saksa keel. Georg Barkani ja Ernst Masingu juhtum”, 81–95.

mitmel põhjusel üpris teravaks, jõudes isegi kohtusse.⁷⁸ Lõpuks, vastavalt Eesti Vabariigi seadustele, tuli välismaa kodakondsusega professoril ülikoolist lahkuda. Barkani edasine teaduselu jätkus Ühendriikides Bostonis, kuna juudi rahvuse tõttu muutus tema elu Euroopas keeruliseks.⁷⁹

Filosoofiateaduskonna õppejõud

Rahvusülikooli üheks suuremaks teaduskonnas sai filosoofiateaduskond, mis erines tunduvalt Vene-aegsest ülikoolist. Uutele õppetoolidele ei jätkunud eestlastest õppejõude ning professoreid tuli otsida mujalt. Kui rahvusteaduste õpetamisel saadi abiks õppejõude Soomest ja Rootsist, siis klassikaliste ja indoeuroopa keelte professorid ja keelelektorid leiti Kesk-Euroopast.

Esimene õppejõud, kes ise avaldas soovi Tartu Ülikoolis õpetada, oli 33-aastane Max Vasmer. Ehkki 1919. aasta detsembris ametisse kinnitatud Peterburis sündinud Vasmerit ei peaks rangelt võttes käsitlema koos välismaalt kutsutud õppejõududega, võib siin teha erandi, sest temast sai hiljem tuntud slavist Saksamaal. Max Vasmer (1886–1962) oli õppinud indoeuroopa keeleteadust nii Peterburis, Viinis kui ka Grazis ja seejärel töötanud Peterburi Ülikoolis. 1919. aastal, kui Tartu Ülikool hakkas oma kaadrit komplekteerima, viibis Vasmer parajasti Saraatovi Ülikooli õppejõuna maapagulasena Eestis, kus viibides hakkas õppima ka eesti keelt.⁸⁰ Saraatovis töötamise kogemusega Vasmer kuulus delegatsiooni koosseisu, kes käis 1920. aastal Venemaal ülikooli varasid tagasi nõudmas. Tartusse Vasmer kauaks ei jäänud, kuna 1921. aastal kutsuti ta Leipzigi Ülikooli ja sealt peagi Berliini.⁸¹ Vasmer on näide meie nn saksa õppejõududest, kellele Tartu-periood oli vaid karjääri alguseks. Tema teadustöö üheks tähtsamaks tulemuseks peetakse Saksamaal ilmunud 3-köitelist vene etümooloogilist sõnaraamatut.⁸²

Vasmeri järglaseks sai 39-aastane Friedrich-Ernst Kieckers (1882–1938), kes oli sündinud Saksamaal Barmenis ning õppinud keeleteadust Bonni, Müncheni ja Marburgi ülikoolides.⁸³ Enne Tartusse tulekut töötas ta mitme-

⁷⁸ RA, EAA.2100.2.53, l. 250–250p: Ärakiri Riigikohtu otsusest 244 II-1938.

⁷⁹ *Tartu Ülikooli Vana anatoomikumi professorid*, koost Maie Toomsalu (Tartu, 2002), 197–201.

⁸⁰ Karl Laagus, *Eesti Ülikool Tartus. Memuaare ja ajaloo andmeid* (Tartu, 1932), 240.

⁸¹ RA, EAA.2100.2b.98, l. 10–10p: Max Vasmeri kiri filosoofiateaduskonna dekaanile 13.12.1920.

⁸² Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, 3 vols (Heidelberg: Carl Winter, 1953–58).

⁸³ RA, EAA.2100.2.327, l. 6–10: Kieckersi valimisega seotud dokumendid TÜ valitsusele lisadega 20.01.1921.

tes Saksamaa ülikoolides, kus tegeles paljude erinevate keelte uurimisega. Oma doktoritöös, mille ta kaitses 1907. aastal Marburgis, uuris Kieckers vanakreeka keele dialekte Kreeta saarel. Tartusse saabus Kieckers Müncheneri Ülikoolist, kus ta töötas erakorralise professorina. Tartu, ülikool ja professor Kieckers sobisid kokku ning ta jäi siia indogermaani filoloogia professorina tööle oma surmani 1938. aastal. Tartus kujunes temast edukas teadlane, kes oli spetsialist nii germaani, romaani kui ka klassikalise filoloogia alal. Mitu aastat luges Kieckers sissejuhatavat kursust vanabulgaaria keelest, kuid näiteks iraani keele kursused jäid huviliste puuduse tõttu ära.⁸⁴ Kieckersi järglane Peeter Aru-

Joonis 2. Professor Friedrich-Ernst Kieckers. RA, EAA.2111.1.7895.1

maa on järelehüüdes oma õpetajale lisaks akadeemilistele saavutustele rõhutanud professori inimlikke omadusi, mis tingisid hea läbisaamise siinsete kolleegidega, ilma et rahvuslikud küsimused kunagi oleksid mõjunud häirivalt.⁸⁵ Ka Kieckersil tuli Tartus ette väikseid olmelisi ja bürokraatlikke sekeldusi, kuid need ei kaalunud üles positiivseid külgi. Nii näiteks tuli Kieckersil Eestisse saabudes koos abikaasa ja väikese tütreaga taluda Tartus mitu kuud ebamugavusi, kuni nende mööbel ja raamatud tollist Tartusse toimetati.⁸⁶ Pärast Kieckersi surma kadus ülikoolist indogermaani filoloogia professuur, mis oli kokku lepitud juba 1926. aastal, mil ülikool oli sunnitud koondama mitmeid ametikohti.⁸⁷

1920. aasta algul kinnitati Tartu Ülikooli germaani filoloogia professoriks 35-aastane šveitslane Wilhelm Wiget (1885–1934), kelle eelnev eluja teadlaseta oli seotud nii Šveitsi kui ka Rootsi. Wiget oli õppinud Zürichi Ülikoolis esmalt filosoofiat, seejärel germanistikat, anglistikat ja

⁸⁴ RA, EAA.2100.2.327, l. 77: TÜ valitsus filosoofiateaduskonnale ja prof Kieckersile 02.06.1924

⁸⁵ "Friedrich Ernst Kieckers. In memoriam", *Postimees*, nr 222, 18.08.1938.

⁸⁶ RA, EAA.2100.2.327, l. 38: TÜ valitsus Oskar Studele 18.08.1921; l. 45 Kaubanduskontori Atlas TÜ valitsuse majandusosakonnale 31.08.1921.

⁸⁷ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 91.

psühholoogiat ning tema uurimisteenaks oli idašveitsi dialekt.⁸⁸ 1914. aastal sõitis Wiget Rootsi õppima ja õpetama – ise õppis ta Uppsala Ülikoolis skandinaavia keeli ja teistele õpetas saksa keelt. Kui Tartu Ülikool otsis vabadele kohtadele professoreid, siis Wiget leitis Rootsist, ka tema abikaasa oli rootslanna. Laia silmaringiga keeleteadlasena uuris ta paljusid Euroopas ja idamaades kõneldavaid keeli. 1932. aastal lahkus Wiget Tartust Zürichi Ülikooli, kus jõudis õpetada vaid kolm semestrit, enne kui haigestus kopsuhaigusesse, mis sundis teda töölt lahkuma. Zürichisse viis ta kaasa ühe uuenduse õppetöös – proseminarid, mille Tartusse olid toonud rootslastest professorid. Tartu Ülikoolil oli veidi enne Wigeti lahkumist temaga üks väike probleem lahendada. Nimelt kirjutas ta *Revalsche Zeitungis* artikli “*Merkwürdiges von der Univeristät*” (21. oktoober 1930), kus halvustas Tartu Ülikooli tööd, millest tal tuli ülikoolile aru anda.⁸⁹

Enam-vähem samaaegselt Kieckersi ja Wigetiga tuli Tartusse inglise filoloogia professoriks 35-aastane Heinrich Mutschmann (1885–1955). Saksa maal Essenis sündinud Mutschmann oli õppinud saksa, inglise ja romaani filoloogiat Bonnis, Göttingenis ja Liverpoolis ning seejärel töötanud nii lektori kui ka eradotsendina.⁹⁰ Doktorikraadiga Mutschmann kutsuti Tartusse inglise keele õppetooli juhatama pärast seda, kui esimene kandidaat Friedrich Roeder oli kohast loobunud. Tartu Ülikooli jäi Mutschmann välisõppejõududest kõige kauemaks, kuni 1939. aastani, mil ta sakslasena lahkus kodumaale, leides tööd Marburgi Ülikoolis. Hoidmaks end kursis oma erialal toimuvaga, osales Mutschmann sagedasti rahvusvahelistel konverentsidel ning veetis suviti pikemaid perioode Inglismaal või Ameerika Ühendriikides.⁹¹ Mutschmanni peamiseks uurimisteenaks oli inglise luuletaja John Milton.⁹²

Saksamaal Hessenis sündinud latinist Wilhelm Süss (1882–1969) valiti pärast rootslase Johan Bergmani Tartust lahkumist juhatama klassikalise, eriti ladina filoloogia õppetooli. Samale kohale kandideerisid Aarne Henrik Salenius Helsingi Ülikoolist ja Anders Gagner Uppsala Ülikoolist, kuid valimiskomisjon eesotsas professor Kieckersiga eelistas sakslast. Sellise valikuga polnud rahul põhjamaalased Lauri Kettunen ja Arno Rafael

⁸⁸ RA, EAA.2100.2.1346, l. 8: Hjalmar Psilanderi soovituskiri 27.11.1919.

⁸⁹ RA, EAA.2100.2.1346, l. 93: Wigeti kiri rektoraadile 09.11.1930.

⁹⁰ RA, EAA.2100.2.677, l. 3: Heinrich Mutschmanni elulookirjeldus.

⁹¹ RA, EAA.2100.2.677, l. 65: Filosoofiateaduskond TÕ valitsusele 16.04.1926; l. 69: Filosoofiateaduskond TÕ valitsusele 31.03.1927; l. 146–146p: Mutschmann filosoofiateaduskonnale 08.08.1936.

⁹² Heinrich Mutschmann, *Der andere Milton* (Bonn: Leipzig, 1920).

Cederberg, kes esitasid valiku kohta oma eriarvamuse.⁹³ Süss oli sirgunud teadlaseks olles omandanud teadmisi paljudes ülikoolides – Münchenis, Berliinis, Giennis ja Darmstadtis.⁹⁴ 1911. aastal sai ta Leipzgis klassikalise filoloogia professoriks. Tartu Ülikoolis oli ta esilatinist aastail 1923–34. Ka Süssile esitas ülikool eesti keeles loengute pidamise nõude, kui esialgne seadusega lubatud viis aastat mööda sai. Andeka filoloogina oli Süss küll võimaline eesti keele ära õppima, kuid ta leidis, et tunnis tekstide tõlkimiseks peaks ta omandama eesti keele peensusteni, sest aeg-ajalt tuleb tõlkimisel kasutada improvisatsiooni.⁹⁵ Ülikool kartis, et kui Süss lahkub, siis pole neil tema asemele kedagi leida ning seetõttu oldi nõus pikendama eesti keele omandamise aega. Süssi rohkete teaduslike publikatsioonide seast väärüb märkimist 1928. aastal kirjutatud monograafia Karl Morgensternist, Tartu Ülikooli kunstimuuseumi rajajast ja esimesest juhatajast.⁹⁶ Pärast Tartust lahkumist pidas Süss professorikohta Giennis, Breslaus ja Mainzis.⁹⁷

Kui kauaaegne slaavi filoloogia professor Leonhard Masing 80-aastasena oma kohast loobus, polnud tema asemele kasvanud ühtegi vastava kvalifikatsiooniga teadlast. 6. märtsil 1926 kuulutatigi välja valimised vabaks jäänud kohale, kuhu said kandideerida ka välismaalased. Kohale kandideerisid Tartu Ülikooli eradotsent Sergei Stein ja taanlane Adolf Stender-Petersen (1893–1963), kes osutus valituks. 1927. aasta septembris Tartus tööle hakanud Adolf Stender-Petersen oli sündinud 1893. aastal Venemaal Peterburi lähedal taanlastest väljarändajate pojana ja sai hariduse Peterburi Ülikoolis.⁹⁸ Kuid juba enne Vene revolutsiooni kolis pere tagasi Taani ning alles Kopenhaageni Ülikoolis tärkas Stender-Petersenil teaduslik huvi slaavi keelte vastu, mis viis teda ka Poola ja Tšehhimaale, et õppida selgeks nende rahvaste keeled.⁹⁹

Miks valiti slaavi keelte professoriks välismaa kodanik, mitte slaavi filoloogia eradotsent Stein? Kandidaatide hindamiseks oli filosoofiateaduskond moodustanud komisjoni, kes viie kuu jooksul tutvus põhjalikult

⁹³ RA, EAA.2100.2.1169, l. 8–17: Arvamused klassikalise, eriti ladina filoloogia professori kohale kandideerijate kohta.

⁹⁴ RA, EAA.2100.2.1169, l. 4–7p: Süssi elulookirjeldus ja tööde nimekiri.

⁹⁵ RA, EAA.2100.4.128, l. 82–129: Kirjavahetus ladina filoloogia professuuri täitmise kohta.

⁹⁶ Wilhelm Süss, *Karl Morgenstern (1770–1852): eloquentiae, LL. Gr. et Lat., antiquitatum, aesthetices et historiae litterarum atque artis P. P. O. simulque Bibliothecae Academicae praefectus: ein kulturhistorischer Versuch* (Tartu: C. Mattiesen, 1929).

⁹⁷ Wilhelm Süssi elulugu TÜ maailma keelte ja kultuuride kolledži kodulehel: <https://www.maaillmakeeled.ut.ee/et/osakonnad/wilhelm-suss> (04.11.2019).

⁹⁸ RA, EAA.2100.2.1139, l. 3–12: A. Stender-Peterseni elulookirjeldus ja teaduslikud tööd.

⁹⁹ *Ibid.*

kandidaatide eelneva teadusliku tegevusega, lugedes läbi kõik nende poolt kirjutatu. Kui Stender-Peterseni publikatsioonide nimekiri, sh 1923. aastal kaitstud doktoritöö Poola vanemast komöödiast, oli üpris pikk ja mitmekülgne, hõlmates nii slaavi grammatikat kui ka kirjandust, siis Steinil oli trükitud vaid üks kirjanduslooline teos, mis oli küll laitmatu, aga väga lühike. Steinil oli veel käsikirjas üks hiigelteos, mida komisjoni mõned liikmed üritasid ka läbi lugeda ning mida kandidaat lootvat doktoritööna kaitsta. Siiski pidasid eksperdid – professorid L. Masing, E. Kieckers, G. Suits ja W. Anderson – paremaks kandidaadiks slaavi professori kohale Taani kodanikku.¹⁰⁰

Haridusministeerium kinnitas Stender-Peterseni ametisse kolmeks aastaks, lubades tal loengutel kasutada saksa või vene keelt. Kolme aasta pärast palus ülikool ministeeriumilt pikendust veel kaheks aastaks, kuna omalt maalt polnud veel kedagi peale sirgunud, kes täidaks slaavi filoloogia professori kohale esitatud nõuded. Tartu Ülikooli tööle tulles lubas Stender-Petersen lähemal ajal õppida selgeks ka eesti keele.¹⁰¹ Ehkki loenguid ta eesti keeles lugema ei hakanud, kirjutas ta juba kahe aasta pärast, 1929. aastal, puhkusele mineku palve oma käega eesti keeles.¹⁰² Kodumaale tagasi lahkus Stender-Petersen enne teise ametiaja lõppu 1931. aasta suvel, kuna Taanis ootasid teda akadeemiliseks tööks paremad tingimused.¹⁰³

Ülikoolil polnud algusaastail ka omamaiseid filosoofe. Filosoofiat lugesid tudengitele Konstantin Ramul ja sakslasest eradotsent Walter Freymann, kuid nad polnud kumbki selles väitekirja kaitsnud. 1920. aasta septembris pöördus Tartu Ülikooli poole Viini Ülikooli filosoofia eradotsent Walther Schmied-Kowarzik (1885–1958), kes kirjutas, et ta on kuulnud, et reorganiseeritud Tartu Ülikooli otsitakse saksa kõrgkoolidest õppejõude ning tema pakub ennast filosoofia või, vabade kohtade olemasolul, psühholoogia, esteetika või eetika õppejõuks.¹⁰⁴ Schmied-Kowarzik märkis, et ta ei valda küll eesti keelt, kuid on valmis seda õppima, nii et aasta pärast võib eesti keeles lugeda.¹⁰⁵ 1885. aastal Viini lähedal Mädlingis sündinud Schmied-Kowarzik oli õppinud Viinis, promoveeritud 1908. aastal ja habi-liteerunud 1912/13. aastal. Viini filosoof, kellel oli Tartu Ülikoolile esitada rohkesti soovituskirju, kinnitatigi sama aasta lõpul professoriametisse ning

¹⁰⁰ RA, EAA.2100.2.1199, l. 13–18: Komisjoni aruanne slaavi filoloogia õppetooli täitmise asjus 01.02.1927.

¹⁰¹ RA, EAA.2100.2.1139, l. 8–12: A. Stender-Peterseni elulookirjeldus ja teaduslikud tööd.

¹⁰² RA, EAA.2100.2.1139, l. 46: Prof Stender-Peterseni palve TÜ rektorile.

¹⁰³ RA, EAA.2100.2.1139, l. 66: Filosoofiateaduskond TÜ nõukogule 15.04.1931.

¹⁰⁴ RA, EAA.2100.2.1063, l. 2–3: Schmied-Kowarzik TÜ valitsusele 04.09.1920.

¹⁰⁵ *Ibid.*

tal lubati kaks kuni kolm aastat saksa keeles lugeda. Kuid värske filosoofiaprofessor polnud nõus, et tema leping tehti vaid viieks aastaks, mitte eluks ajaks. Schmied-Kowarzik ei saanud aru, miks ta eesti keelt õpib, kui peagi tuleb ära kolida. Peeter Põld soovis filosoofiaprofessori lepingutingimusi parandada ning pöördus haridusministeeriumi poole, andes teada, et Schmied-Kowarzik võib 5-aastase lepingu pakkumise peale üldse Tartust lahkuda, kuigi ülikoolil on filosoofia alal rohkelt tööd pakkuda ning head õppejõudu on väga vaja. Filosoofiaprofessori toetuseks märkis kuraator, et tegemist on noore inimesega, kes on võimeline eesti keele ära õppima ning kelle Eestisse tulekust on loota meie filosoofilise kultuuri äratust.¹⁰⁶ Põllu kirjadel oli mõju ning haridusministeerium muutiski Schmied-Kowarziku lepingu kümnele aastale.¹⁰⁷ 1927. aasta kevadel lahkus ta Tartust ja asus tööle Maini-äärse Frankfurdi Pedagoogilisse Akadeemiasse. Tartus tegeles Schmied-Kowarzik kultuurfilosoofiliste teemadega ja muuhulgas andis W. Albrechti pseudonüümi all välja Eestimaa sakslaste kalendrit (*Estländisch-deutschen Kalender*).¹⁰⁸ Tema pojast Wolfdietrichist sai isa jälgedes filosoof, kes 1991. aasta novembris pidas külalisloengu ka Tartu Ülikoolis.¹⁰⁹

Loodusteadlased

Matemaatika-loodusteaduskond sai enamasti hakkama omamaiste teadlastega, sest võeti tööle ka mitmeid mehi, kel küll polnud veel akadeemilise töö kogemust, kuid kelle puhul loodeti andekusele ja töötahtele. Päris ilma välisabita siiski ei saadud. Üks nimekamaid Euroopast saabunud mehi oli mineraloogia-, geoloogia- ja paleontoloogiaprofessor Hans Scupin (1869–1937), kes kuulus juba ka Saksa Maaülikooli õppejõudude nimekirja, kuid kes selle lühikese tegutsemisperioodi jooksul Tartusse ei jõudnud. Scupin oli sündinud Sileesias ning õppinud Breslau, Heidelbergi ja Berliini Ülikoolis.¹¹⁰ Aastast 1899 töötas ta Halle Ülikoolis, algul dotsendina, seejärel professorina. Eestikeelses Tartu Ülikooli valiti ta professoriks juba 1919. aasta lõpul ning ta jäi siia 1927. aastani. Tartus töötades uuris Scupin

¹⁰⁶ RA, EAA.2100.2.1063, l. 31: P. Põld haridusministrile 29.11.1920.

¹⁰⁷ RA, EAA.2100.2.1063, l. 33: TÕ valitsus filosoofiateaduskonnale 20.12.1920.

¹⁰⁸ *Estländisch-deutscher Kalender*, bearb und hrsg von Dr. W. Albrecht (=Walther Schmied-Kowarzik) (Dorpat, 1924–27).

¹⁰⁹ Univ.-Prof. em. Dr. Wolfdietrich Schmied-Kowarziku isiklik koduleht: https://schmied-kowarzik.net/?page_id=7 (01.10.2019).

¹¹⁰ RA, EAA.2100.2.1065, l. 4–4p: Hans Scupini elulookirjeldus.

aluspõhjakiivimite stratigraafiat ja Baltikumi varase paleosoikumi paleograafiat. Ka Kaali järve ja põlevkivikihtide teke huvitas Scupini.¹¹¹

Scupini ja ülikooli koostöö ei laabunud kõige ladusamalt, mille kulgu tasuks jälgida lähemalt, sest sarnaseid momente tuli ette teistegi välismaalt saabunud õppejõududega. Pärast seda, kui Scupin oli novembris 1919 Tartu Ülikooli professoriks kinnitatud, saatis ta ülikooli valitsusele pika kirja, kus punkthaaval kirjutas, millised peaksid olema tema kohustused ja õigused. Kõigepealt nõudis Scupin, et tingimused oleksid samasugused kui Saksamaa ülikoolides, õppekeeleks pidi olema saksa keel ja töö tähtajatu. Juhul kui see oli vastuvõetamatu, lubas ta minna mujale.¹¹² Edasi nõudis Scupin, et ülikool peab talle andma assistendi, kes abistab teda praktilal. Sügisel 1918, kui ta plaanis tulla Saksa Maaülikooli, ei olevat ülikoolil talle teaduslikult haritud assistenti anda ning kui ta seda ka nüüd ei saa, siis võtab ta selle Saksamaalt kaasa. See punkt, välismaalasest assistent, aga ei sobinud kuidagi meie ülikoolile ja oli ka seadusega vastuolus, mistõttu kirja lugeja (võib-olla P. Põld) on sinise pliiatsiga kirjutanud juurde remargi “Nein!”. Loomulikult tundsid välismaa õppejõud muret oma julgeoleku pärast – käimas oli veel sõda. Scupin on kirjutanud, et ei alusta loengutega enne, kui Vene bolševismi oht on kõrvaldatud. Samuti ei saa loengutega enne alustada, kui on olemas vajalik õppe- ja näidismaterjal, kusjuures ta pakub, et ülikool võiks teda volitada ostma mineraale, kivimeid ja fossiile, mida ta saaks odavalt Leipzigit, kui ülikool arvestaks tema reisikuludega. Ja muidugi, oluline oli palk, mille kohta ei olnud tal veel mingisugust infot. Scupin leidis, et kuna ta on Saksa riigist kutsutud professor, siis on tal vaja kaks majapidamist ülal pidada, kuna ebakindla poliitilise olukorra tõttu ei saa ta esialgu oma peret siia tuua. Lisaks pakkus Scupin ennast Eesti riigile kui asjatundjat mäetööstuse ja maavarade alal, milles ta võiks vastava tasu eest nõu anda. Muidugi soovis Scupin, et kui temaga midagi juhtub, siis pere oleks kindlustatud. Kõigi nende soovide suhtes oli ta nõus läbi-rääkimisteks Eesti esindajaga Berliinis.¹¹³

Tartu Ülikool küll vastas Scupini kirjale, kuid ei olnud eriti aktiivne tema esitatud punktide üle diskuteerima, mistõttu Scupin pöördus ise Eesti esindusse Berliinis. Saadik Eduard Vildele esitas Scupin veel lisasoovi, et ta vabastataks Tartus Eesti Vabariigi maksudest, kuna ta Saksa kodanikuna maksab juba Saksa maksusid.¹¹⁴ Scupin kulutas hoolega saatkonna uksi,

¹¹¹ Hans Scupin, *Die Grundlagen paläogeographischen Karten* (Tartu, 1924); *Epirogenese und orogenese im Ostbaltikum* (Tartu, 1928).

¹¹² RA, EAA.2100.2.1065, l. 9–12: Kiri TÜ valitsusele 23.12.1919.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ RA, EAA.2100.2.1065, l. 18: Eesti saatkond Saksamaal Välisministeeriumile 17.04.1920.

misjärel Vildel kannatus katkes ning ta kirjutas rektor Henrik Koppelile, et kuna temal saadikuna pole ühtegi rahasummat, mida Scupinile lubada, siis suhelgu ülikool edaspidi otse Scupiniga.¹¹⁵

Tartusse loenguid pidama jõudis Scupin alles 1920. aasta oktoobris. Siin sai ta ka assistendid ning palka maksti talle nii, nagu teistelegi välismaalt saabunud õppejõududele. Tartus viibis Scupin nii vähe kui võimalik, mistõttu hakkasid tulema kaebused tudengitelt, et neil pole võimalik teha eksameid ettenähtud aegadel, kuna pole õppejõudu. Ülikooli järeleparimisele vastas Scupin, et tegelikult ta töötab Eestist äraoleku ajal, kirjutades raamatut, ning tema kui Saksa kodanik toimetab Saksa seaduste järgi, sh ka Saksa ülikoolide vaheaegade järgi, mitte üksnes Eesti seaduste järgi. Tartu Ülikool ei jäänud sellise seletusega nõusse ning teatas, et õppejõududel tuleb käia Tartu Ülikooli seaduse §-de 76 ja 96 järgi. Järgnevalt pöördus Scupin otse haridusminister Hugo Bernhard Rahamägi poole, kes probleemi süvenemata saatis Scupinile telegrammi, milles andis loa kauem ülikoolist eemal viibida.¹¹⁶ Seepeale pidi ülikool ministrile meelde tuletama, millised on ülikooli seadused – varem saab vaheajale minna ainult siis, kui teaduskond lubab ja õppetöö ei kannata. Samas kurtis ülikool, et üldse on varem ära sõita tahtjaid professorite seas liiga palju ja see segab tööd. Kuna ülikool ei suutnud kuidagi Scupini kinni hoida, siis hakkas ta esitama arstitõendeid, et talle ei sobi Eesti kliima ning pakus, et ta otsib endale ise Saksamaalt asendaja, kuna soovis terve 1926/27. õppeaasta puhkust saada.¹¹⁷ Sellega teaduskond ei nõustunud. Samal ajal tuli välja ülikoolide aastaraamatust “Minerva”, et olles professor Tartus, töötab Scupin samal ajal ka professorina Halle Ülikoolis.¹¹⁸ Kuna Scupin ei ilmunudki pikka aega enam Tartusse tööle, otsustas ülikool ta ametist tagandada, millise palve rahuldas ka haridusminister.¹¹⁹ Muidugi ei toimunud nõudliku professoriga töösuhte lõpetamine hõlpsasti, taas oli tarvis juristide abi. Tartust siirdus ta tagasi Halle, kus jätkas professorina.¹²⁰

1923. aastal lahkus Eestist soomlasest geograafiaprofessor Johannes Gabriel Granö, kes oli esimene professionaalne geograaf Tartu Ülikoolis.

¹¹⁵ RA, EAA.2100.2.1065, l. 22: E. Vilde rektorile H. Koppelile 12.07.1920.

¹¹⁶ RA, EAA.2100.2.1065, l. 138: Hans Scupin.

¹¹⁷ RA, EAA.2100.2.1065, l. 118: TÜ valitsus matemaatika-loodusteaduskonnale 08.06.1925 ja l. 199: Haridusministerium TÜ valitsusele, ärakiri 17.08.1926.

¹¹⁸ RA, EAA.2100.2.1065, l. 207: TÜ valitsus Haridusministeriumile, ärakiri 22.10.1926.

¹¹⁹ RA, EAA.2100.2.1065, l. 215: Väljavõte TÜ valitsuse protokollist 18.03.1927; l. 237: Haridusministerium TÜ rektorile 06.04.1927.

¹²⁰ *Eesti teaduse biograafiline leksikon. 4. köide Sar–Y. Lisa.*, 108: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:258668>.

Granö seisukoht oli, et peagi kasvavad eestlaste hulgast talle järglased ning esialgu võib jääda õppetooli juhtiva professori koht täitmata, kuna vajaliku töö teevad ära naaberteaduste õppejõud, geograafiakabineti assistent ja mõned vanemad üliõpilased.¹²¹ Siiski aasta pärast leidis matemaatika-loodusteaduskonna poolt valitud komisjon, et geograafiaprofessori koht tuleks täita ajutiselt, kuni tekib omamaine kandidaat. Sobivaks teadlaseks sellele kohale peeti ungarlast Michály (Michael) Hugo Haltenbergerit (1888–1972), kes töötas Budapesti Ülikoolis eradotsendina. Haltenberger oli õppinud Budapesti ja Greifswaldi Ülikoolis ning töötanud nii kooliõpetajana kui ka ülikooli õppejõuna.¹²² Erinevalt paljudest teistest välisõppejõududest oli Haltenbergeril leping Tartu Ülikooliga vaid kaheks aastaks, et seejärel valida sellele kohale eestlane. Ka ei makstud Haltenbergerile välismaalaste lisatasu, küll aga sai ta kolimisraha. Sarnaselt teiste välismaalastega veetis Haltenberger kõik vaheajad väljaspoolt Eestit, kuid korraldas ka tudengitele õppereise Eestimaal. Loomulikult tundis Haltenberger ennast puudutatuna sellest, et ei saanud välismaalastele makstavat lisatasu. Kuna ta oli Tartusse kutsutud vaid kaheks aastaks, siis hoidis ta alles Budapesti korterit, mis tähendas kahe majapidamise eest maksmist.¹²³ Tartust siirdus Haltenberger tagasi Budapesti. Ungarlasest professori Tartusse kutsumine oli õige samm, sest kahe aasta jooksul jõudis ta meie maateaduse arengule tublisti kaasa aidata. Oluline jälg Haltenbergeri Tartu-perioodist oli monograafia “Landeskunde von Eesti”¹²⁴, mis aitas Eestit saksakeelsele maailmale tutvustada.

Põllumajanduse abistajad

Ka põllumajandusteaduskonda ei õnnestunud täielikult komplekteerida eestlastest õppejõududega. 1922. aasta sügisel asus kultuuritehnika dotsentuuri kohale Josef Koženy (1889–1967), kes enne Tartusse tulekut töötas Viini Põllumajandusülikoolis vee-ehituse ja melioratsiooniala õppetooli juures assistendina. Austria alam Josef Koženy sündis 1889. aastal Böömimaal Iosefstadtis. Ta õppis Prahast Saksa Tehnikakõrgkoolis ja seejärel suundus Viini Põllumajandusülikooli, kus 1921. aastal habiliteerus hüdroloogia alal.¹²⁵ Josef Koženy soovis saada Tartus küll professorikohta,

¹²¹ RA, EAA.2100.2.177, l. 16–17: Geograafia õppetooli korraldamiseks matemaatika-loodusteaduskonna poolt valitud komisjoni arvamine 02.05.1924.

¹²² RA, EAA.2100.2.177, l. 5: Mustand rektori kirjast Haridusministeeriumile 04.07.1924.

¹²³ RA, EAA.2100.2.177, l. 49: Prof Haltenberger TÜ valitsusele 28.04.1926.

¹²⁴ Mihály Haltenberger, *Landeskunde von Eesti* (Tartu: C. Mattiesen, 1926).

¹²⁵ RA, EAA.2100.2.399, l. 8: Rektor Koppel haridusministrile 06.05.1922.

kuid seda ülikoolil anda polnud.¹²⁶ Nagu teisedki välismaalased, sai ta kõrgemat palka kui eestlased, baltisakslased ja siinsed venelased. Juba 1924. aastal pöördus Josef Koženy tagasi Viini, kaasas positiivne soovituskirj Tartust.¹²⁷ Tartu-periood oli alles tema karjääri algus.

Euroopast saabunud õppejõudude seltskonda võiks paigutada ka Guido Alexander Johannes Schneideri (1866–1948), keda on nimetatud baltisakslaseks, kuid Tartu Ülikooli tööle tulles oli ta Rootsi kodanik. 1920. aasta suvel valitud, kuid 1921. aasta algul õppetöoga alustanud põllumajandusteaduskonna zooloogiaprofessor G. Schneider oli sündinud 1866. aastal Tallinnas, õppinud Tartu Ülikoolis, magistriks saanud Peterburi Ülikoolis ja doktoriks promoveerunud Helsingi Ülikoolis.¹²⁸ Schneideri kitsam ala oli ihtüoloogia, mille alal töötas ta Euroopa mitmetes laborites ja bioloogiajaamades, kuni 1907. aastal sai dotsendiks ja 1911. aastal professoriks Riia Polütehnikumis. Kuna Schneider oli Rootsi alam, siis sai ta Tartus nagu teisedki välismaised kolleegid osa palka Inglise naeltes.¹²⁹ Olles Eestis sündinud ja õppinud, ei olnud eesti keel talle võõras, kuid ta eelistas siiski saksakeelset õppetööd.

Kahjuks ei kestnud Schneideri ja ülikooli koostöö kaua. Esimesed mõrad tekkisid siis, kui professor tahtis sõita suvepuhkusele, kuid oli jätnud korraldamata, kes juhendab suvist praktikat.¹³⁰ Tartust lahkus Schneider juba 1923. aasta septembrist, olles ülikoolis ja oma kolleegides pettunud. Ka ülikool oli Schneideris pettunud, kuna loodeti, et ta paneb tööle kalanduse katsejaama, kuid sellega tegeles üksnes assistent Karl Zolk. Schneideri poolt

Joonis 3. Professor Hans Richter. RA, EAA. 2111.1.10790.1

¹²⁶ RA, EAA.2100.2.399, l. 1a–1ap: Ärakiri põllumajandusteaduskonna dekaani kirjast 21.03.1922.

¹²⁷ RA, EAA.2100.2.399, l. 33: Koženy TÜ valitsusele 07.09.1923.

¹²⁸ RA, EAA.2100.2.1064, l. 2–9: Guido Schneideri valimisega seotud kirjavahetus 23.06.–10.07.1920.

¹²⁹ RA, EAA.2100.2.1064, l. 12: Põld TÜ nõukogule 12.11.1920.

¹³⁰ RA, EAA.2100.2.1064, l. 45–45p: TÜ valitsus põllumajandusteaduskonnale mai 1923.

tulid ka süüdistused oma teaduskonnakaaslastest õppejõudude suhtes, mis lükati ülikooli poolt tagasi kui põhjendamatud ja ülekohtused.¹³¹ Edasine elutee viis Schneideri Rootsi ja peagi sealt edasi Saksamaale.

Loomaarstid

Loomaarstiteaduskond, mis oli sisuliselt jätk endisele Tartu Veterinaaria-instituudile, oli esialgu üsna hästi õppejõududega kaetud, kuid peagi liikusid lätlastest professorid Ludvigs Kundzinš ja Ernests Paukuls äsja loodud Läti Ülikooli ning surma läbi lahkusid Karl Kalning (Kārlis Kalniņš) 1920. aastal ja Johann Valdmann 1922. aastal. 1923. aastal kutsus dekaan Karl Happich anatoomia õppetooli juhtima 42-aastase Berni Ülikooli professori Hans Richteri. Temaga oli tehtud kaupa juba varem, kuid kuna Richteri vastus viibis, oli kohale pandud magister J. Taeber, kes nüüd oli oma koha üles öelnud.¹³² Hans Richter (1880–1946) oli sündinud Preismaal Brandenburgi provintsis, õppinud Berliinis ja Breslaus, olnud assistent Halles, prorektor Dresdenis ja Zürichis ning promoveeritud Bernis, misjärel saanud õiguse pidada loenguid anatoomia alal.¹³³ Maaailmasõja oli Richter mööda saatnud Türgis sõjaväe loomaarstikooli professorina ning pärast sõda naasnud professoriks Berni. Tartu Ülikool võttis Richteri tööle viieks aastaks, lubades tal kasutada õppekeelena saksa keelt. Erinevalt teistest välismaa professoritest maksti talle palka võrdselt Eesti professoritega. Richteri asjaajamine ülikooliga oli preisilikult täpne: enne kui ta andis lõpliku nõusoleku Tartusse tulla, püüdis ta eesootava elu üksikasjadeni selgeks teha. Ka õppetooli sisustuse suhtes olid tal väga selged soovid, võttes selleks eeskuju Berni Ülikoolist.¹³⁴ Richteri oluline sisuline ettepanek oli hakata loomaarstidele lugema eraldi füsioloogia kursust, mis seni oli ühine arstiteaduskonna tudengitega.¹³⁵ Mitte küll kohe, kuid peagi lülitatigi see aine veterinaaride õppekavasse.

Viie aasta pärast pikendati Richteriga lepingut sama pikaks ajaks, kuid kohe seejärel tekkisid professori ja ülikooli vahel mitmed arusaamatused. Richter soovis jätkata tööd ülikoolis määramata ajaga, sest ajutine töö tekitab talle raskusi tulevikuplaanide tegemisel – kas võtta vastu mujal pakutud mitteakadeemiline koht või on tal lootust kauemaks Tartusse

¹³¹ RA, EAA.2100.2.1064, l. 53–53p: Peeter Pöld Haridusministeeriumile 08.09.1923.

¹³² RA, EAA.2100.2.969, l. 1: Loomaarstiteaduskond TÜ valitsusele 02.02.1923.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ RA, EAA.2100.2.969, l. 10–13: Prof Richter rektorile ja TÜ valitsusele 09.04.1923.

¹³⁵ RA, EAA.2100.2.969, l. 4: Tunnistus prof Richteri teaduslike tööde kohta 1922.

jääda.¹³⁶ Arusaamatused ja möödarääkimised, solvumised ja kaebekirjad tõid kokku mitmeid koosolekuid nii teaduskonnas kui ka ülikooli nõukogus, tülikäsimus jõudis isegi haridusministrini. Moodustati komisjon, kes vaatas läbi kogu asjaajamise ülikooli ja Richteri vahel, et selgitada välja, mida ülikool talle lubanud oli. Loomaarstiteaduskonnas oli Richterial mitmeid toetajaid, pealegi oli selge, et Richteri lahkumisel tulnuks ikkagi välismaalt sobivat inimest otsida, ning leiti, et skandaal mõjub halvasti ülikooli mainele. Richterile pandi süüks, et Julius Tehver, kes soovis minna Saksamaale stipendiaadiks ja oli võõrustajatelt ka nõusoleku saanud, olevat siiski loodetud kohast ilma jäänud. Selles nähti solvunud Richteri, kes oli kirjavahetuses Saksamaa ülikoolidega, kättemaksu ülikoolile.¹³⁷ Kuigi Richter siiski valiti eluaegsele kohale, ei olnud ta oma olukorraga teaduskonnas ikkagi rahul. Õppejõudude puudusel oli Richter aastaid lugenud suurema koormusega kui professorile ette nähtud ning saanud lisana loetud histoloogia ja embrüololoogia tundide eest tasu. Nüüd oli kasvanud peale noor õppejõud Julius Tehver, kes vähendas Richteri koormust, millega aga professor rahul polnud, tehes noorele kolleegile takistusi töö tegemisel.¹³⁸

Nii nagu mitmed välismaalastest õppejõud, otsis ka Richter töökohta Eestist väljaspool, mistõttu tema suvised välismaasõidud venisid üha pikemaks, sõites sisse sügissemestri loengutesse. Richter lahkus Tartu Ülikoolist 1. jaanuaril 1934 ja tema järgmiseks töökohaks sai Ankara Põllumajanduse ja Veterinaaria Kõrgkool.¹³⁹

1922. aastal pärast professor Johann Waldmanni surma jäi tühjaks loomaarstiteaduskonna patoloogilise anatoomia õppetooli professori koht, millele oli kandideerijaid nii Riias, Tallinnast kui ka Berliinist. Sakslastest eksperdid pidasid parimaks oma kaasmaalast Michael Hobmaierit (1886–1969), keda tunnustati lisaks erialasele kompetentsile ka laia kultuurilise silmaringi eest. Hobmaier oli sündinud 1886. aastal Müncheni lähedal Baierimaal, oma õpinguid alustanud filosoofias ja teoloogias ning alles seejärel pöördunud praktilisema veterinaaria poole.¹⁴⁰ Juba õpingute ajal Müncheni Veterinaariakõrgkoolis alustas ta assistentitööga, tõustes

¹³⁶ RA, EAA.2100.2.969, l. 140–141: Pöördumine loomaarstiteaduskonna poole 01.03.1929.

¹³⁷ RA, EAA.2100.2.969, l. 140–181: Kirjavahetus ja protokollide ära kirjad 01.03.–13.05.1929.

¹³⁸ RA, EAA.2100.2.969, l. 236: Haridus- ja Sotsiaalministeerium TÜ valitsusele 14.12.1929.

¹³⁹ *Eesti teaduse biograafiline leksikon*. 3. köide *M(N)–Sap*. (2003), 1157–1158: <http://www.bahps.org/ETBL-IIIosa.pdf>.

¹⁴⁰ RA, EAA.2100.2.202, l. 1–11p: Protokollide ära kirjad ja kirjavahetus seoses loomaarstiteaduskonna patoloogilise anatoomia õppetooli täitmisega 03.11.–15.12.1922; Ernits, “Professor M. Hobmaieri elust ja teaduslikust tegevusest”, 163–169.

karjääriredelil Tartusse tuleku ajaks Berliini Veterinaariakõrgkooli patoloogia instituudi ülemassistentiks.

Tartu Ülikoolis alustas Hobmaier 1. jaanuarist 1923 dotsendina, kuid juba sama aasta sügisest jätkas ta patoloogilise anatoomia, histoloogia ja kohtuliku loomaarstiteaduse ja lihavaatuse professorina.¹⁴¹ Tartusse jäi Hobmaier 1930. aastani, mil ta siirdus edasi Ühendriikidesse San Franciscosse patoloogia laboratooriumi juhatajaks.¹⁴²

Mitmekeelne õigusteaduskond

Üpris keeruline oli ülikooli algusaegadel tööle panna ka õigusteaduskonda. Kuna eesti soost teadushuvilisi juriste oli vähe, kujunes teaduskonna õpetlaskond paljurahvuseliseks – eestlased, venelased, sakslased, rootslane ja ungarlane. Eestlaste sugulasrahvaid esindas Istvan (Stefan) Czekey (1889–1963), kes Tartus ametisse kinnitamisel oli 34-aastane. 1889. aastal Szolnokis sündinud Czekey oli õppinud Kolozsvaris (Cluj-Napoca), Strasbourgis, Heidelbergis ja Berliinis.¹⁴³ Enne Tartu Ülikoolis administratiivõiguse professori kohale asumist töötas ta Budapesti Ülikoolis eraõpetajana. 1932. aasta jaanuaris, pärast Eestist lahkumist, sai temast Szegedi Ülikooli poliitikaprofessor.¹⁴⁴

Czekeyd Tartu Ülikooli tööle kutsudes otsustas õigusteaduskond, et tema palk hakkab olema sama suur kui teistel professoritel. Kuid peagi kirjutati Ungarist haridusministeeriumisse ning uuriti, miks ei kehti palgasoodustus Czekeyle. Seepeale tegigi haridusministeerium esildise maksta Czekeyle palka võrdselt teiste välismaalt saabunud professoritega, aga Eesti valitsus määras ungarlasele kõrgema palga normiks vaid 15%, tuues põhjenduseks võrdluse Eesti ja Ungari elukallidusega.¹⁴⁵ Czekey, kes armastas oma nimele lisada tiitli *von*, kasvas Tartus veedetud ajaga suureks Eesti sõbraks, jõudes õppejõu töö kõrvalt organiseerida Ungari Teadusliku Instituudi.¹⁴⁶ Hiljem oma kodumaal oli ta tegev soome-ugri liikumises ning tutvustas korduvalt välismaa ajakirjanduses Eesti riigi seadusandlikke

¹⁴¹ RA, EAA.2100.2.202, l. 11–11p: Loomaarstiteaduskond TÜ valitsusele 15.12.1922, l. 36: Haridusministeerium TÜ valitsusele 01.06.1923.

¹⁴² Ernits, “Professor M. Hobmaieri elust ja teaduslikust tegevusest”, 164.

¹⁴³ *Eesti teaduse biograafiline leksikon. 1. köide A–Ki* (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, 2000), 188.

¹⁴⁴ RA, EAA.2100.2.86, l. 1–4p: Dr Stefan v Czekey kiri Kultuuri- ja Haridusministeeriumile. Dateerimata.

¹⁴⁵ RA, EAA.2100.2.86, l. 28–29: Ärakiri TÜ valitsuse kirjast haridusministrile 11.10.1923.

¹⁴⁶ Kettunen, “Tartust ja sealset ülikoolist”, 247.

reformide. 1932. aastal valiti Czekey Tartu Ülikooli aud doktoriks ja 1938. aastal autasustas Eesti riik teda Valgetähe ordeniga.¹⁴⁷

Kokkuvõte

Seoses Tartu Ülikooli kutsustud õppejõududega tekib küsimus, kas neist oli ülikoolile enam kasu või kahju. Ehkki mitmete Saksa kultuuriruumist Tartu Ülikooli kutsutud või valitud õppejõududega oli ülikoolil üksjagu sekeldusi, ununesid need teaduses edasirühkivail kolleegidel ja Eesti ühiskonnas üha enam kanda kinnitaval ülikoolil kiiresti. See positiivne, mille välismaa teadlased Tartusse ja Eestisse jätsid, on midagi palju enam kui nende isikukaustad arhiivis. Kui probleemid andekate ja ettevõtlike teadusemeestega jäid ligi saja aasta tagusesse aega, siis nende töövili on nähtav tänapäevalgi. Meie tänastes füsioloogides, farmakoloogides, keeleteadlastes, veterinaarides ja muude teadusalade esindajates on kübeke seda, mille jätsid Tartusse 1920. aastatel Tartu Ülikooli üles ehitama tulnud teadlased Euroopa parimatest teaduskeskustest.

1919. aastal oli Eesti väike maailmas tundmatu riik, kes pidas võitlust oma eksistentsi eest. Samas teadsid Eesti riigi rajajad, et ilma haritud inimesteta pole lootustki oma riiki arendada ja hoida, mistõttu tuli vaatamata pingelisele ajale ning majanduslikele raskustele ülikool kiiresti avada. Ehkki eesmärgiks oli eestikeelne ülikool, kus nii õpetajad kui ka õppijad pidid toimetama eesti keeles, ei saanud esialgu seda eesmärki täielikult täita. Kuna ei jätkunud eesti või eesti keelt kõnelevaid teadlasi, kes kvalifitseerunuks ülikooli õppetoole ja instituute juhutama, siis vähemalt esialgu tuli appi kutsuda välismaa teadlasi. Kuigi välismaalased, eriti Saksamaalt ja mujalt Kesk-Euroopast saanud õppejõud, ei osanud eesti keelt ning ülikoolil oli nendega mitmeid sekeldusi, andsid nad Eesti teaduse arengusse suure panuse. Kutsutud või valitud välismaa teadlased olid oma parimas loomeas, nende õppe- ja teadustöö ning organiseerimisoskus olid eeskujuks Eesti noortele teadlastele, kes jätkasid välismaalaste Tartust lahkumise järel oma õpetajate poolt ettenäidatud rada. Oma nime kuulsaks töötanud teadlased tõid Tartu Ülikoolile tuntuks, mis aitas Eesti Vabariigi *alma mater*'il kinnitada kanda Euroopa ülikoolide peres.

¹⁴⁷ *Eesti teaduse biograafiline leksikon. I köide A–Ki* (Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, 2000), 188.

Lisa 1: Saksa kultuuriruumist pärinevad õppejõud Tartu Ülikoolis 1920. aastail

Õppejõud	Teaduskond Tartu Ülikoolis	Ülikool, kust saabus Tartu Ülikooli	Tööperiood Tartu Ülikoolis	Töökoht pärast lahkumist Tartust
Georg Barkan (1889–1945)	arstiteaduskond	Maini–äärse Frankfurti Ülikool	1929–38	Bostoni Meditsiiniülikool
Istvan (Stefan) Czekey (1889–1963)	õigusteaduskond	Budapesti Ülikool	1923–31	Szegedi Ülikool
Alfred Fleisch (1892–1973)	arstiteaduskond	Zürichi Ülikool	1926–32	Lausanne'i Ülikool
Michály (Michael) Hugo Haltenberger (1888–1972)	matemaatika–loodusteaduskond	Budapesti Ülikool	1924–26	Budapesti Ülikool
Michael Hobmaier (1886–1969)	loomaarstiteaduskond	Berliini Veterinaariakõrgkool	1922–30	San Francisco patoloogialaboratoorium
Friedrich–Ernst Kieckers (1882–1938)	filosoofiateaduskond	Müncheni Ülikool	1921–38	Suri 1938
Josef Koženy (1889–1967)	põllumajandusteaduskond	Viini Põllumajandusülikool	1922–24	Viini Põllumajandusülikool
Alexander Lipschütz (1883–1980)	arstiteaduskond	Berni Ülikool	1919–26	Conceptioni Ülikool
Siegfried Walter Loewe (1884–1963)	arstiteaduskond	Göttingeni Ülikool	1921–28	Mannheimi linnahaigla
Heinrich Mutschmann (1885–1955)	filosoofiateaduskond	Marburgi Ülikool	1920–39	Marburgi Ülikool
Hans Richter (1880–1946)	loomaarstiteaduskond	Berni Ülikool	1923–34	Ankara Põllumajanduse ja Veterinaaria Kõrgkool
Walther Schmied–Kowarzik	filosoofiateaduskond	Viini Ülikool	1920–27	Maini–äärse Frankfurti Pedagoogiline Akadeemia
Guido Alexander Johannes Schneider (1866–1948)	põllumajandusteaduskond	Riia Polütehnikum	1920–23	Rootsi teadustööle

Õppejõud	Teaduskond Tartu Ülikoolis	Ülikool, kust saabus Tartu Ülikooli	Tööperiood Tartu Ülikoolis	Töökoht pärast lahkumist Tar- tust
Hans Scupin (1869–1937)	matemaatika- loodusteadus- kond	Halle Ülikool	1919–27	Halle Ülikool
Adolf Stender- Petersen (1893– 1963)	filosoofiateadus- kond	Kopenhaageni Ülikool	1927–31	Kopenhaageni Ülikool
Wilhelm Süss (1882–1969)	filosoofiateadus- kond	Leipzigi Ülikool	1923–34	Giesseni Ülikool
Max Vasmer (1886–1962)	filosoofiateadus- kond	Saraatovi Ülikool	1919–21	Leipzigi Ülikool
Wilhelm Wiget (1885–1934)	filosoofiateadus- kond	Uppsala Ülikool	1920–32	Zürichi Ülikool

ABSTRACT: Scholars from the German Cultural Space in the Service of the Estonian Republic's University of Tartu

A university where the language of instruction was Estonian began to operate in Tartu in 1919. It continued the best academic traditions of the university that had been established in Tartu in 1632. The time period was not easy for putting the university into operation. The Republic of Estonia had been declared independent in February of 1918 and the young country immediately had to defend its independence, first in the struggle between the countries fighting in the First World War, and thereafter to fight against Soviet Russia. Although war did not spare scholars or young students, the Estonian nation nevertheless considered it necessary to start providing higher education and developing scholarly knowledge as quickly as possible. The University of Tartu became the centre for this endeavour. Among the many other problems that the university faced, professors had to be found who would meet the university's standards. Until that time, it had not been possible for Estonians to acquire higher education in their mother tongue, for which reason there was also a shortage of scholars whose academic qualifications would measure up to the professor's occupation, and who at the same time would be capable of providing academic instruction in Estonian. Especially in its first decade, in order to provide instruction

in Estonian, the University of Tartu had to recruit scholars from abroad to teaching positions in order to be an academically respectable university. The university invited scholars from Finland and Sweden to assist in the first instance, hoping that they would settle in easily in Estonia's cultural and linguistic space. Yet the small Nordic countries were incapable of filling all of the vacant professor positions in Tartu, for which reason professors had to be sought from other European universities as well.

This article considers professors invited or elected to work at the University of Tartu who came to Estonia from countries in the German cultural space – from Germany, Switzerland and elsewhere in Central Europe. It was not easy to find professors because there were no benefits that could be offered to attract foreigners to a small university in a newly created country. War was still being waged against Soviet Russia, and the political and economic condition of the Estonian state was uncertain at the time when the first foreign professors arrived in Tartu. The University of Tartu could attract staff only by offering interesting work with possibilities for development and career advancement.

When a candidate interested in working at the University of Tartu had been found, a long correspondence between him and the university's curator began in order to determine his working and living conditions. Moving with one's family to another country was financially costly and consumed a great deal of time, and it was not risk-free, for which reason a scholar coming from abroad had to be certain that his life in Tartu would proceed without a hitch. Yet at the same time, the tempting opportunity awaited them in Tartu to be a professor who could in many respects shape his department or chair of studies according to his own preferences. It was, after all, a university where many disciplines were only taking their first steps, and even in branches of knowledge that had already previously operated at the university, newcomers were often given a free hand in choosing the directions for their development. Even though the University of Tartu was not materially wealthy and the property of many of its institutes had been taken to Russia to spare them from warfare, that did not discourage foreigners, who quickly started filling in the missing links either with the help of their own personal libraries or by ordering scientific equipment and scholarly literature from abroad. Admittedly, the university did not necessarily have sufficient monetary resources for ordering equipment and literature, and professors who came from more prosperous conditions did not necessarily understand that.

Foreign professors who came to Tartu were given numerous incentives, the most noteworthy of which was bonus pay. Until 1923, some of their salary was paid to them in British pounds. Thereafter payments in hard foreign currency were discontinued, but their salary was 15-30% higher than that of other professors. Moving to Estonia was supported with the sum of 60 British pounds, and if the professor had worked in Tartu for at least three years, they could also receive compensation for moving back home. Since books were important materials for scholars in their work, up to 1,600 kg of books were exempted from customs duties. Foreign professors became Estonian civil servants, which meant that the same laws and also subsidies (the right to pension support, medical care) applied to them and the members of their families as to Estonian civil servants.

Professors who came from abroad were initially allowed to give their lectures in German, yet the more distant objective at the university where instruction was to be in Estonian was that all professors would also gradually start using Estonian in their lectures. The university started concluding agreements with foreign professors that the language of their lectures would become Estonian after five years, which could be extended for another three years if necessary.

Most of the foreigners who taught in Tartu were relatively young men when they arrived there, who used the opportunity to lay the foundation for their future career, which would not necessarily have been possible to do in their homeland so quickly.

Cooperation between foreign professors and the University of Tartu did not always proceed without problems. Misunderstandings arising from different linguistic and cultural spaces, as well as behaviour by some foreigners that ignored the regulations of the University of Tartu, could cause discord between the two parties.

Nineteen professors who were invited or elected from the German cultural space worked at the University of Tartu in the 1920s, and a closer look is taken at them in the article. Thereat their scholarly activity is not examined, rather the aim of the article is to consider more general tendencies that accompanied scholars who came from old European countries to work in the young Republic of Estonia.

Some disciplines had to use foreigners for years before scholars from Estonia developed to where they could take over. For instance, German-speaking professors worked for years in physiology (Alexander Lipschütz, Alfred Fleisch) and pharmacology (Siegfried Walter Loewe, Georg Barkan) in the medical faculty, where it takes years to master the profession,

maintaining the development of their disciplines at a high level. Scholars from outside of Estonia also worked for years as professors of foreign languages at the Faculty of Philosophy, creating a strong professional foundation, from which Estonian professors later continued. Not one faculty except for the Faculty of Religion was able to manage without foreigners from the German cultural space.

Many foreigners went back to their homeland after a while, continuing their successful scholarly career paths that they started in Tartu. Only three scholars worked in Tartu for the shortest period of time, which was two years and Heinrich Mutschmann, Professor of English Philology, taught the longest, 19 years. He decided to leave Estonia in 1939 when Baltic Germans were summoned back to Germany.

Although problems with foreigners could crop up for the University of Tartu and they could be costly for the university, they made a great contribution to the development of Estonian scholarship, from which Estonian scholars continued. Foreign scholars brought new ideas and schools of thought to Tartu, as well as necessary connections in European academic and scientific circles. They were full of energy and at the age when they were at the height of their creative powers. As such, they set an example in teaching and research, as well as in organisational skills, for young Estonian scholars, who continued along the path that their teachers laid out for them after the foreigners left Tartu.

KEYWORDS: University of Tartu, Academic Staff, History of Medicine, History of Science

TERJE LÕBU is a Curator at the University of Tartu Museum.*

* Correspondence: University of Tartu Museum, Lossi 25, Tartu 51003, Estonia.
E-mail: terje.lobu@ut.ee

